

ПЕТРО МОРОЗ, ВІКТОРІЯ КРИШМАРЕЛ, ІРИНА МОРОЗ

Всесвітня історія

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Київ

7

КЛАС

Підручник «Всесвітня історія» створено відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та чинної (оновленої) навчальної програми з історії для закладів загальної середньої освіти. Зміст підручника допоможе учням скласти чітке уявлення про історію Середніх віків, навчить працювати творчо, визначати своє ставлення до історичних подій та діячів.

Методичний апарат підручника побудовано з урахуванням вимог компетентнісного підходу до навчання, що дає можливість вчителю диференціювати роботу з учнями, передбачає їхню самостійну дослідницьку діяльність. Зміст та запропонована в підручнику методика дає змогу реалізувати в повному обсязі міжпредметні та предметні змістові лінії. Текстовий і позатекстовий компоненти підручника спрямовані на формування історичного мислення, ключових та предметних компетентностей школярів.

ШАНОВНІ СЕМИКЛАСНИКИ ТА СЕМИКЛАСНИЦІ!

Ви тримаєте в руках шкільний підручник «Всесвітня історія». У минулому році ви вивчали перший і найдовший період історії людства – **історію Стародавнього світу**. Ви довідалися, як з'явилися люди на Землі, як вони навчилися вирощувати хліб, обробляти метали, будувати міста, та ознайомилися з історією давніх цивілізацій. У цьому році вам належить познайомитися з одним із найважливіших і найцікавіших періодів історії людства, який прийшов на зміну стародавності, – Середніми віками. Ви ознайомитеся з історією середньовічних народів, видатними історичними діячами, відважними рицарями, станете свідками різноманітних історичних подій. Також будете складати розповідь за історичною картою, розпізнавати зміст та значення пам'яток минувшини, аналізувати різноманітні історичні джерела та багато іншого. У цьому вам допоможе підручник, який ми намагалися зробити цікавим, корисним і зручним.

Розпочнемо ознайомлення з підручником із його змісту. Підручник поділено на шість тем, які складаються з параграфів. Навчальний текст кожного параграфа поділено на смислові частини (пункти), які починаються із заголовка-запитання. Щоб одержати загальне уявлення про зміст параграфа, перегляньте ці заголовки-запитання.

Краще уявити досліджувану епоху вам допоможуть уривки з історичних документів, подані в рубриці «Документ» і виділені блакитним фоном. У рубриці «Це цікаво» наведено цікаві факти й подробиці. Ілюстрації підручника допоможуть вам більш наочно уявити тогочасні пам'ятки культури, середньовічні замки та храми, конкретні історичні події та умови життя людей Середньовіччя, їхнє житло, одяг. У підручнику є чимало карт, які відображають історичний простір і є цінним джерелом інформації.

Досягти очікуваного результату уроку допоможуть спеціально розроблені запитання та завдання, розміщені перед текстом параграфа, а також усередині і після нього. Аби виконати деякі завдання, потрібно не лише зрозуміти прочитане, а й поміркувати, а в разі потреби – звернутися по консультацію до вчителя. Дослідницькі завдання передбачають самостійний пошук знань на підставі аналізу історичних джерел, пам'яток культури, історичних карт тощо.

Рубрика «**Перевірте засвоєне на уроці**» містить запитання та завдання, які мають на меті перевірку вашого загального розуміння матеріалу параграфа. Вони також передбачають міркування над темою уроку, відвідування бібліотеки, екскурсії і пошук додаткових джерел інформації в інтернеті. У цьому вам допоможе сайт інтернет-підтримки підручника.

Важливим на уроці історії є вміння співпрацювати з однокласниками в парах та малих групах, а під час обговорення завдання – в загальному колі. Щоб така робота була успішною і принесла результат, потрібно дотримуватися відповідних правил, розміщених на сайті інтернет-підтримки підручника.

Під час читання параграфа визначайте в ньому головні думки. Особливу увагу звертайте на виділені в тексті **синім кольором** та *курсивом* факти, поняття, імена видатних осіб, дати. Натрапивши на незнайоме слово, запитайте у вчителя або довідайтеся в словнику чи енциклопедії про його значення.

Електронну версію підручника розміщено на спеціальному сайті його інтернет-підтримки, який оптимізовано для роботи на комп'ютері, планшеті й мобільному телефоні. Крім матеріалів підручника, на сайті розміщені такі рубрики: навчальні проєкти; онлайн-хрестоматія; оцініть свої досягнення; 3-D реконструкції та відеомандрівки; історичний словник; правила роботи в парах і групах. За допомогою смартфона ви можете зчитати QR-коди або на комп'ютері перейти за відповідним покликанням.

Електронні матеріали до
підручника:
<http://bit.ly/2QIWdcr>

Правила-рекомендації «Як
правильно організувати на уроці
спільну роботу з однокласниками в
парі, малій групі та загальному колі»
<http://bit.ly/2OIXOMW>

А тепер пропонуємо перегорнути наступну сторінку підручника і вирушити в захопливу подорож світом історичних знань. Бажаємо вам успіхів у навчанні!

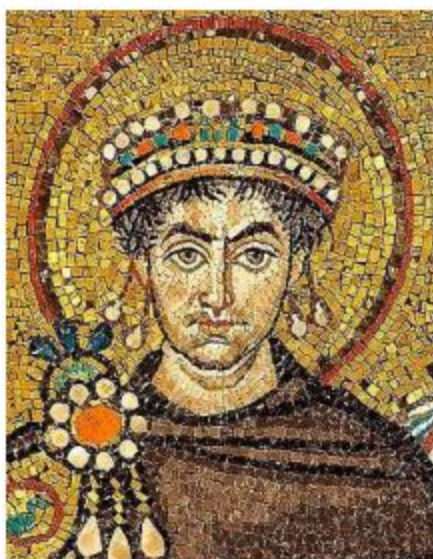
З повагою – автори

ЗМІСТ

Вступ

- § 1. Цивілізаційна спадщина історії Стародавнього світу 7
- § 2. Вступ до історії Середньовіччя 13

Розділ 1. ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

- § 3. Велике переселення народів та утворення варварських королівств 17
- § 4. Держава франків у V–VIII ст. 22
- § 5. Візантійська імперія 29
- § 6. Виникнення ісламу та Арабський халіфат 38

Розділ 2. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

- § 7. Зв'язок людини і природи в Середньовіччі.
Рух населення 47
- § 8. Середньовічне європейське суспільство.
Феодалізм 53
- § 9. Стани феодального суспільства (практичне заняття). . . 57
- § 10–11. Європейське середньовічне місто 64
- § 12. Роль християнської церкви в середньовічному суспільстві 73

Розділ 3. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ в X–XV ст.

- § 13. Скандинавія в Середньовіччі. 80
- § 14. Хрестові походи та духовно-рицарські ордени 86
- § 15. Франція в XI–XV ст. Столітня війна. 95
- § 16. Англія в XI–XV ст.
- § 17. Священна Римська імперія. Італійські торговельні республіки 95
- § 18. Реконкіста та утворення королівства Іспанія.

Розділ 4. МАТЕРІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

- § 19. Християнська церква в XI–XV ст.
- § 20. Освіта та наука в Середньовіччі
- § 21. Раннє Відродження і гуманізм
- § 22. Архітектура та мистецтво в XI–XV ст.

Розділ 5. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ в X–XV ст.

- § 23. Утворення і розквіт держав Центральної
та Східної Європи.
- § 24. Північно-Східна Русь у XII – на початку XIII ст.
Московська держава.
- § 25. Османська імперія.

Розділ 6. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД

- § 26. Середньовічні Китай та Японія
- § 27. Середньовічна Індія.

Історичний словник

<http://bit.ly/306YUaj>

Біографічний довідник

<http://bit.ly/302osVY>

Хронологічна таблиця

<http://bit.ly/2N8d2Lr>

ВСТУП

§ 1. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СПАДЩИНА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Чи не мріяли ви коли-небудь здійснити подорож у далеке минуле і побачити, який вигляд мав світ у той час, яким було життя сотні років тому? Тож вирушаймо в подорож Середньовіччям. Але спершу пригадаймо, що відбувалося напередодні цієї епохи.

1. На які періоди поділяється історія людства?

Історія людства – це історія багатьох народів і держав. Щоб більш повно осмислити досвід людства, дослідники минулого поділяють історію на великі, відносно цілісні й завершені, періоди – епохи. Кожна історична епоха вирізняється своєрідністю розвитку культури, господарювання, управління державою, поглядів на світ тощо.

Традиційно історики вирізняють такі основні періоди всесвітньої історії:

I період – історія Стародавнього світу

(від появи перших людей – до кінця V ст.);

II період – історія Середніх віків (кінець V – до кінця XV ст.);

III період – історія Нового часу (з кінця XV – XIX ст.);

IV період – Новітня історія (XX ст. – до наших часів).

Історія Стародавнього світу, своєю чергою, поділяється на такі періоди:

- **первісність** (дописемний період) – від моменту виникнення людини до кінця IV тис. до н. е. Люди жили в цей період общинами.
- **історія давніх цивілізацій** – від моменту виникнення писемності, міст та держав (III тис. до н. е.) до падіння Західної Римської імперії (кінець V ст. н. е.).

У шостому класі ви ознайомилися з першою частиною всесвітньої історії – історією Стародавнього світу, яка включає Первісне суспільство, Давні цивілізації (в Європі це Античність).

Сучасна культура не може обійтися без надбання попередніх епох, адже кожна з них залишила нам величезну спадщину: мистецькі та літературні твори, народну творчість, архітектурні пам'ятки, наукові знання, різноманітні технічні винаходи, релігійні вірування й міфологію, уявлення про світ і мораль.

2. Якими були основні досягнення епохи первісного суспільства?

■ Обговоріть у класі!

Визначте основні здобутки епохи первісного суспільства. Про які заняття чи досягнення людей в цю епоху свідчать ілюстрації?

Епоха первісного суспільства – найдовший період історії людства. Він починається з появи ймовірних предків людини близько трьох мільйонів років тому і завершується появою перших міст та держав на Землі (кінець IV – початок III тис. до н. е.). Близько 70 тисяч років тому виникла сучасна людина і поступово розселилася по всіх континентах.

Тривалий час первісні люди перебували в дуже складних природних умовах – в Європі відбулося значне похолодання, і частину її території вкривав льодовик. Це був льодовиковий період.

▲ Сезонне полювання «на плаву» первісних людей на північних оленів (реконструкція)

▲ Мисливці з собаками полюють на величезного бізона (наскельний малюнок із печери Ласко у Франції)

▲ Селище первісних землеробів і скотарів (історична реконструкція З. Буріана)

▲ Трипільські жінки (сучасна історична реконструкція З. Васіної)

Із завершенням льодовикового періоду (близько 10 тисяч років тому) життя людей змінилося – вони почали займатися землеробством і скотарством. Вдосконалюються та з'являються нові знаряддя праці. Люди опановують ремесла – починають виготовляти глиняний посуд, прясти, ткати, обробляти різноманітні метали тощо.

Багатою на пам'ятки первісності є й наша земля. У минулому році ви знайомилися із стоянками первісних людей на території сучасної України, вивчали історію кочових народів – кімерійців, скіфів та сарматів. Одними з найдавніших землеробських спільнот були трипільці, які проживали на наших землях у V–IV тис. до н. е.

▲ Трипільське поселення (сучасний малюнок)

▲ Скіфська золота пектораль з кургану Товста Могила

3. Яку спадщину залишили давні цивілізації?

Неповторною та багатою на культурну спадщину є історія цивілізацій Давнього Єгипту, Передньої Азії, Індії, Китаю, античних Греції та Риму. Вона розпочалася з виникнення перших держав (кінець IV – початок III тис. до н. е.). Латинською мовою «цивіліс» означає «громадянський», «державний». Цивілізація – це вищий ступінь розвитку людського суспільства, ніж первісність.

Показниками переходу від первісності до цивілізації є: виникнення держави, писемності, розвиток міст, монументальних споруд (великих храмів, будівель, скульптур), культури, наукових знань, нових форм релігійного життя.

Визначень поняття «цивілізація» є багато. У загальних рисах, *цивілізація* – це об'єднання людей, які поєднані між собою спільними духовними цінностями та ідеалами, мають спільні риси в суспільному житті, організації влади, культурі, господарстві та відчуття належності до цієї спільноти.

В епоху давніх цивілізацій були написані безцінні літературні твори, створені неперевершені мистецькі та архітектурні пам'ятки, побудовані чудові міста, єгипетські піраміди, Вавилонська вежа, сади Семіраміди, Велика китайська стіна, Афінівський акрополь і Римський Колізей. У давнину жили і творили видатні історичні особистості, мудреці, митці, архітектори. Чимало винаходів, якими людство користується й нині, було зроблено в епоху стародавності.

■ Працюємо в парі!

Встановіть, які особливості має історія давніх цивілізацій.

■ Пригадайте!

Міфи та легенди яких народів ви вивчали в 6 класі? Чим вони вам запам'яталися?

Епоха давніх цивілізацій багата на різноманітні вчення та релігійні вірування. У цей час свої вчення поширювали Конфуцій і Будда, Мойсей і Ісус Христос. В епоху давніх цивілізацій виникли дві світові релігії – буддизм та християнство.

Античність сформувала державний устрій, що став моделлю для сучасного суспільства, – демократію. Саме в добу античності склалися й утвердились такі поняття, як громадянин, громадянська свобода і громадянський обов'язок, людяність. Велика увага приділялася вихованню патріотизму, почуття власної гідності, волелюбності, мужності, допитливості. Символом миру і дружби стали Олімпійські ігри, які беруть свій початок зі Стародавньої Греції.

В античному світі досягли розквіту всі сфери культури – освіта, наука, література, мистецтво. Шедеври, створені античними митцями, стали в подальшому сприйматись, як неперевершені й гідні наслідування зразки. Нині античність розглядають як спільне минуле всіх європейських народів.

У VII–VI ст. до н. е. стародавні греки заснували міста в Північному Причорномор'ї, на теренах сучасної України. Найбільшими з них були Херсонес, Пантікапей, Ольвія, Тіра. Їхня історія є частиною історії України.

▲ Давньоєгипетські піраміди (сучасний вигляд)

▲ Велика китайська стіна (сучасний вигляд)

▲ Народні збори – верховний орган управління в Афінах (сучасний малюнок)

▲ Колізей – найбільший амфітеатр¹ Стародавнього Риму (сучасний вигляд)

¹ Амфітеатр – антична споруда для різних масових видовищ.

Багато подій вмістила найдовша в історії людства епоха – епоха давніх цивілізацій. Але підсумок цієї епохи підбило Велике переселення народів, зокрема й слов'ян. З падінням Західної Римської імперії в 476 р. історія стародавнього світу добігла до свого завершення. Розпочалося Середньовіччя.

▲ Аттіла – вождь гунів

▲ Святкове вбрання антів (реконструкція 3. Васіної)

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Велике значення під час вивчення історії має вміння працювати з датами та історичними картами. Пропонуємо Вам пригадати про Велике переселення народів через практичні завдання.

■ Працюємо з картами!

Покажіть основні напрямки Великого переселення народів і розселення слов'ян. Встановіть, які народи та племена брали участь у цьому процесі.

Які народи та племена проживали на українських землях у 2-й половині III–V ст.? Які території вони займали? Які події розгорталися в цей період на українських землях?

■ Працюємо з датами!

Пригадайте з курсу історії за 6 клас матеріал про Велике переселення народів. Розташуйте в хронологічній послідовності такі події: вторгнення гунів у північну частину Римської імперії; поділ Римської імперії на Східну та Західну, падіння Рима перед військом Аларіха, розорення Рима вандалами, битва на Каталаунських полях, падіння Західної Римської імперії.

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Назвіть хронологічні межі первісності та історії давніх цивілізацій. 2. На які основні періоди поділяють всесвітню історію?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. На підставі чого дослідники минулого поділяють всесвітню історію на епохи? 2. Що означає поняття «цивілізація»? Які показники переходу від первісності до цивілізації ви знаєте?	1. Охарактеризуйте первісні часи та історію давніх цивілізацій. Чим ці періоди відрізняються, а що є спільного? 2. Визначте, до яких видів історичних джерел належать пам'ятки історії, зображенні на ілюстраціях цього параграфа.	Чи згодні ви з твердженням, що первісність та історія давніх цивілізацій є важливими періодами історії людства? Свою думку аргументуйте.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

Які, на вашу думку, досягнення людства епохи первісності та історії стародавніх цивілізацій важливі в теперішні часи?

§ 2. ВСТУП ДО ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. Що таке Середньовіччя?

Історія Середніх віків (Середньовіччя) – період європейської історії від V ст. (падіння Західної Римської імперії) до епохи Великих географічних відкриттів (кінець XV ст.).

Звідки виник термін «Середньовіччя»? Уперше його почали вживати італійські вчені на межі XV–XVI ст., в епоху Відродження. Ідеалом для них слугувала доба Античності, насамперед її культура, освіта та державний устрій. Період між Античністю та їхнім часом (V–XV ст.) вчені вважали «темними віками» – добою занепаду господарства, культури та освіти, кровопролитних воєн та міжусобиць. На їхню думку, в цей період відбулося знищення античної спадщини та повернення до варварства. Так ціле тисячоліття європейської історії між Античністю та Відродженням отримало назву «Середньовіччя».

У наш час вчені переглянули цю негативну оцінку Середньовіччя. Жодну епоху історії людства не можна оцінювати однозначно: як «погану» чи «гарну», як епоху «розквіту» чи «занепаду». Жорстокість і людяність, війни та лихоліття, творення і знищення завжди існували поряд у кожному історичному епоху. Тож яку спадщину залишило людству Середньовіччя?

Насамперед зауважимо, що в епоху Середньовіччя повністю змінився вигляд Європи: виникли більшість європейських народів та держав, що існують донині; сформувалися їхні мови та культури. Втім, у цей період було чимало війн і релігійних конфліктів.

Середньовічні архітектори та будівничі залишили нам у спадок величні й красиві міські споруди – ратуші, собори, палаці та інші громадські будівлі. Багато з них збереглися дотепер і вважаються справжніми шедеврами людської майстерності та мистецтва.

Особливістю Середньовіччя в Європі було й те, що людина за народженням належала до одного з тогочасних суспільних станів

■ Працюємо разом!

На основі тексту встановіть, чим ознаменувалася епоха Середніх віків.

▲ Середньовічний кафедральний собор у місті Шартр (Франція)

▲ Середньовічна мода (сучасний малюнок)

▲ *Замок Паланок (Мукачівський замок)*

(прошарків) – духівництва, землевласників (феодалів), купецтва, ремісників, селян. Кожен стан мав свої права й обов'язки в суспільстві, специфічний уклад життя, особливості одягу. Могутнім об'єднавчим чинником у таких умовах були релігія та церква, які впливали на все життя людини та суспільства загалом.

На Сході в цей час виникла нова релігія – іслам.

Дуже часто Середньовіччя асоціюється з рицарями. Вони вели особливий спосіб життя, мали власні цінності та ідеали. Чимало величних рицарських замків збереглися до наших днів і несуть відгомін тогочасних подій.

Поширення набувають освіта і наука: відкриваються університети, бібліотеки, школи різних профілів. До наших днів дійшло чимало середньовічних видатних творів мистецтва, літератури, архітектури, живопису й скульптури, які вражають унікальністю та пишнотою.

2. У чому особливості періодизації Середньовіччя?

■ *Поміркуйте!*

На підставі чого вчені поділяють Середньовіччя на три періоди?

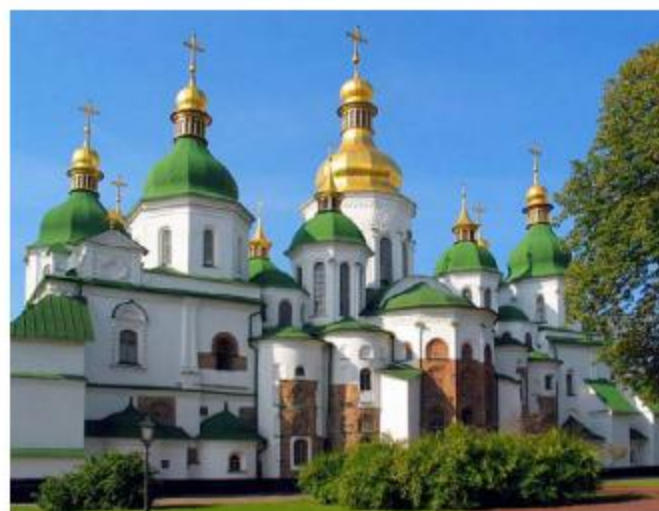
Доба Середньовіччя охоплює приблизно тисячу років, під час яких відбулося чимало історичних подій та змін у суспільстві. Щоб краще їх дослідити, вчені поділять цю епоху на три періоди.

Історія України є складовою всесвітньої історії, насамперед – європейської. Історичне минуле нашого народу не можна розглядати окремо від минулого

ПЕРІОД ТА ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ	ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ У СВІТІ	ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
Раннє Середньовіччя (кінець V – кінець X ст.)	Велике переселення народів, виникнення «варварських королівств», утворення нових держав, виникнення ісламу	становлення племінних князівств і союзів, заснування Русі-України та прийняття християнства
Високе (або Розвинуте) Середньовіччя (XI ст. – кінець XIII ст.)	пожвавлення господарської діяльності та торгівлі, швидке збільшення кількості населення Європи, розбудова середньовічних міст, формування класичного середньовічного суспільства, розквіт християнського чернецтва, хрестові походи	розквіт Русі-України, навала кочових орд монгольського хана Батия, що призвела до занепаду Русі-України, утворення Королівства Руського (Галицько-Волинської держави. XIII – середина XIV ст.)
Пізнє Середньовіччя (XIV ст. – кінець XV ст.)	сповільнення господарського розвитку, епідемія чуми, масові заворушення, зменшення кількості населення, криза середньовічного суспільства	Період удільних князівств (XIII–XV/XVI ст.), час утворення Великого князівства Литовського

всього людства. Через географічне розташування історія українських земель ніколи не розвивалася ізольовано. Тому в процесі вивчення історії Середніх віків важливо відобразити не лише тривалість, хронологічну послідовність, а й пов'язаність між собою історичних подій на теренах України і поза нею. Одним зі способів упорядкування історичних подій за часом є хронологічна таблиця.

Тому пропонуємо в зошиті відвести місце для синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в добу Середньовіччя» та розпочати роботу над її укладанням *за таким зразком*:

▲ Софійський собор у м. Києві (Софія Київська)

ПЕРІОД, ДАТА (СТОЛІТТЯ АБО РІК)	ПОДІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ	ПОДІЇ ПОЗА УКРАЇНОЮ	ПРИМІТКИ
Раннє Середньовіччя			
Зріле (Високе) Середньовіччя			
Пізнє Середньовіччя			

3. За якими джерелами вивчають історію Середніх віків?

Діяльність людини в будь-які часи завжди залишала після себе «сліди» — залишки посуду, жител, знаряддя праці, зброю, писемні документи тощо. Кожна знайдена річ чи документ, що відображають певний вид людської діяльності в минулому, є **історичним джерелом**. Інформація, отримана в результаті дослідження історичних джерел, дає змогу вченим описати (реконструювати) історичне минуле людства.

Епоха Середньовіччя за часом є набагато ближчою до нас, аніж епоха давніх цивілізацій. Тож цілком зрозуміло, що до нашого часу дійшло набагато більше історичних пам'яток цієї епохи. До деяких з речових пам'яток може доторкнутися буквально кожна людина. Це і середньовічні собори, церкви, палаці та оборонні мури міст. Майже в кожному історичному чи краєзнавчому музеї експонуються середньовічні предмети побуту, мистецькі твори, прикраси, ікони, монети, медалі, печатки тощо.

У багатьох архівах, музеях та бібліотеках зберігається чимало середньо-

■ Працюємо в парі!

Пригадайте, що називають історичним джерелом. З якими видами історичних джерел працюють дослідники Середньовіччя?

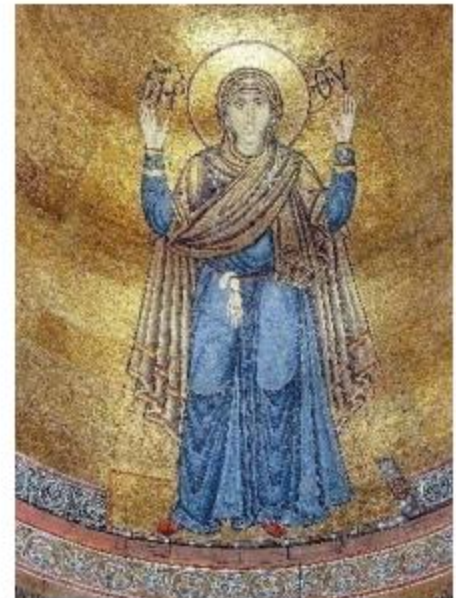
Історичні джерела – це речові знахідки, писемні пам'ятки, зображення, будівлі, звичаї, мови давніх народів, – тобто усе те, що дає уявлення про минуле.

▲ Сучасна реконструкція рицарського турніру

▲ Перський керамічний посуд, підглазурний розпис. XIII ст.

▲ Богоматір Оранта (мозаїчний образ із собору Софії Київської)

вічних писемних джерел: збірки законів, королівські укази, хроніки, літописи, звіти про торгові операції, монастирські грамоти, рахунки, розписки, протоколи судових розглядів, описи подорожей тощо. Середньовічні поети та письменники залишили чимало віршів, романів, повістей, в яких розкриваються умови життя та світ почуттів людей Середньовіччя. Книжкові мініатюри (невеликі кольорові малюнки) дають можливість більш наочно уявити минулі події.

Цінними є також усні історичні джерела – легенди, билини, казки, приказки, прислів'я, загадки. Вчені-етнографи вивчають народні звичаї, обряди і побут народів Середньовіччя.

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Назвіть хронологічні межі Середньовіччя. 2. На які періоди поділяють історію Середніх віків? 3. Як виникла назва «середні віки»? 4. Назвіть види історичних джерел, якими послуговуються вчені досліджуючи історію середніх віків.

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Які важливі зміни в суспільстві відбулися в епоху Середньовіччя? 2. Чи згодні ви з твердженням, що Середньовіччя є важливим періодом історії людства? Свою думку аргументуйте.	1. Охарактеризуйте епоху Середньовіччя. Чим вона відрізняється від епохи первісності та історії стародавнього світу? 2. Працюючи з текстом, визначте, чи можна вважати Середньовіччя добою занепаду, як вважали італійські вчені в епоху Відродження.	Уявіть, що вам випала можливість потрапити в епоху Середньовіччя на «машині часу». Про що з життя людей у цю епоху ви хотіли б дізнатися більше (господарство, повсякденне життя, релігію, культуру, воєнну історію, життя видатних особистостей тощо)?

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. Чи є у вашому населеному пункті середньовічні споруди? Які пам'ятки Середньовіччя зберігаються в музеях вашого міста (села, району, області)? Підготуйте невелике повідомлення/презентацію.
2. Як ви вважаєте, у чому значення спадщини Середньовіччя для сучасної людини?

Розділ 1

ПЕРШІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

§ 3. ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ ТА УТВОРЕННЯ ВАРВАРСЬКИХ КОРОЛІВСТВ

Середньовічна Європа народжувалася в результаті взаємодії двох несхожих, а часом і ворожих світів: античного та варварського. Як змогли поєднатися ці несхожі між собою світи? Які історичні події та явища призвели до появи європейського Середньовіччя? Щоб це з'ясувати, нам потрібно пригадати події III–V ст. н. е. на теренах Римської імперії.

1. Що спричинило занепад Римської імперії?

У I–II ст. Римська імперія досягла кульмінації свого розвитку. Її територія простягалася від Атлантичного океану на заході до Дворіччя на сході, від порогів річки Ніл на півдні до Британії на півночі. Середземне море стало внутрішнім морем Римської держави.

Утім, уже в III ст. розпочався поступовий занепад Римської імперії. Міжусобні війни за владу всередині держави, часта зміна імператорів порушили її єдність і усталені торговельні зв'язки між провінціями.

За таких умов управляти величезною територією імперії та захищати її кордони ставало дедалі важче. Упродовж IV ст. відбулося декілька її поділів та об'єднань. У 395 р., після правління імператора Феодосія, Римська імперія була остаточно поділена на дві частини між його синами. У результаті утворилися дві держави – Східна та Західна Римська імперії.

■ *Пригадайте!*

1. Які території включала Римська імперія в I–II ст. н. е.? Якими були досягнення народів, які населяли її територію? 2. Кого греки та римляни називали варварами? Якими були між ними стосунки?

■ *Поміркуйте!*

За текстом підручника визначте, якими були наслідки поділу Римської імперії.

■ *Працюємо разом!*

Визначте за картою на с. 11, які території увійшли до складу Східної Римської імперії, а які – до Західної.

За допомогою QR-коду ознайомтеся з уривком із твору Сальвіана Массілійського¹. На яку причину, що призвела до падіння Риму, вказує автор?

<http://bit.ly/37AyrWf>

Поділ імперії значно ослабив сили обох держав. Колись могутня єдина Римська імперія вже не могла успішно протистояти нашествю варварів. Особливо тяжке становище було в Західній імперії. Надходження в державну скарбницю зменшувалися, тому імператори запроваджували все нові й нові податки. Унаслідок поступово знецінювалися гроші та завмирала торгівля.

На дорогах розбійницькі ватаги грабували купців та населення, часто виникали повстання. Крім того, відбувся моральний занепад римського суспільства. Простолюд Риму вже не хотів обтяжувати себе працею, а вимагав «хліба і видовищ». Римські громадяни вже не бажали

служити у війську, тому до нього почали набирати дедалі більше найманців-варварів. Для них головною була не доля Риму, а своєчасна оплата їхніх послуг та воєнна здобич.

2. Яким був світ варварів у III–V ст.?

З поняттям «варвари» ви вже знайомилися в шостому класі. Нагадаємо, що варварами греки, а пізніше й римляни, називали іноземців, що жили поза межами їхніх держав і відрізнялися від них своїми звичаями і культурою. Для римлян варварами були кельтські, германські та слов'янські племена.

У III–IV ст. натиск варварів на кордони Римської імперії посилюється. Це було зумовлено тим, що в 70-х роках IV ст. на північних берегах Чорного моря з'явилися кочові племена гунів, які прийшли в Європу з Центральної Азії. Рухались вони на захід величезною ордою верхи на конях та повозках. Римський історик описує гунів, як «небачений до того рід людський,

▲ Гуни (історична реконструкція)

За допомогою QR-коду або покликання ознайомтеся з відповідним матеріалом та визначте основні причини Великого переселення народів

<http://bit.ly/2lF5gGe>

¹ Сальвіан Массілійський (400 або 405 – близько 470) – християнський письменник.

який піднявся, немов сніг, з тихого кута, приголомшує і знищує все, що потрапляє [йому] назустріч, подібно до вихору, котрий несеться з високих гір». Під їхнім натиском деякі варварські племена мушили переселятися на інші території. Історики називають цей рух племен *Великим переселенням народів*.

Територія Римської імперії (Середземномор'я) приваблювала варварські народи теплим середземноморським кліматом, багатими містами, доглянутими полями, садами та виноградниками. Деякі варварські племена силою зброї захоплювали прикордонні провінції Римської імперії, інші укладали з нею угоди, оселялися на її території і ставали її союзниками.

Найбільший вплив на долю Західної Римської імперії справили германці. До них належали готи (остготи та вестготи), вандали, свеві, бургунди, франки, англи, сакси, лангобарди та інші. У IV ст. римляни розселяли їх як союзників на своїх кордонах і надавали їм щорічне утримання. Германці брали на себе захист кордонів.

▲ Готи переселяються на Дунай (художня реконструкція)

3. Який спосіб життя вели германські племена?

Германці жили великими родинами, які об'єднувалися в рід. Декілька родів утворювали племена, які своєю чергою об'єднувалися в племінні союзи. На чолі племен стояли вожді (або королі) та старійшини.

Германці мешкали в невеликих поселеннях та хуторах, розташованих на чималій відстані один від одного. Місця для поселення вибирали зазвичай на галявинах, узліссях, поблизу річок та струмків. Займалися вони переважно землеробством та скотарством. Вирощували жито, ячмінь, пшеницю, овес, льон, просо, овочі. Ліси та болота навколо їхніх поселень були багаті на дичину, ягоди, гриби.

▲ Поселення германців (історична реконструкція). Вони були невеликими – на два-три господарства. Кожна родина володіла окремим будинком і огороженою садибою.

▲ Домашній посуд та приладдя для готування та зберігання їжі. Германці робили його з кераміки, бронзи, заліза й дерева

▲ Реконструкція «довгого» будинку германців. Це була довга прямокутна дерев'яна або глинобитна будівля (мазанка) на палях, покрита соломкою, з глиняною або земляною долівкою. На житловій половині будинку містилося вогнище, а на другій – хлів, де тримали худобу й запаси.

■ Працюємо з історичним джерелом!

Прочитайте уривок з твору «Германія» Корнелія Тацита про життя та побут германців (I ст.) та підготуйте відповіді на запитання: 1. В яких умовах жили германці? 2. Якими були їхні основні заняття? 3. Яким було суспільне життя германців? На основі тексту визначте ставлення автора документа до германців.

...завжди попереду війська і цим викликають повагу. Проте ні карати, ні заковувати, ні накладати тілесне покарання не дозволено нікому, окрім жерців... Менш значні справи розглядають на раді старійшин, а справи важливіші обговорюють усі...

Хоча країна не зовсім одноманітна на вигляд, але здебільшого вона є або страшним лісом, або огидним болотом. Для посівів вона родюча, але не годиться для розведення фруктових дерев. Худобою вона багата. Германці люблять, щоб худоби було багато, у цьому єдиний та найприємніший для них вид багатства. У золоті та сріблі боги їм відмовили... Їжа проста: дикорослі плоди, свіжа дичина або кисле молоко; без особливого приготування і без приправ вони вгамовують ними голод».

■ Працюємо в парі!

На основі тексту визначте особливості варварських королівств. Як ви вважаєте, чому варварські королівства утворювалися на території Західної, а не Східної Римської імперії?

4. Що таке варварські королівства?

У V ст. на території Західної Римської імперії варварські племена утворюють свої держави – варварські королівства. Ватажки варварських племен проголошували себе самостійними володарями – королями.

Утім, більшість варварських королівств виявилися нестабільними та нетривкими державними утвореннями: через деякий час вони розпадалися або підкорювалися більш сильними сусідами. Звичними тут були чвари між членами королівської родини, між самим королем і знаттю.

Для допитливих!

Перша варварська держава – Тулузьке (Вестготське) королівство – була утворена за згодою імператора Гонорія в 418 р. Її столицею стало місто Тулуза. Найбільшим із королівств, заснованих германцями на території Римської імперії, була держава Теодоріха.

Варварські королівства – держави, створені варварськими племенами на території Західної Римської імперії в умовах її розпаду в V столітті.

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

На основі опрацювання карти «Варварські королівства» заповніть таблицю

НАЗВА ВАРВАРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА	ПЕРІОД ІСНУВАННЯ	РОЗТАШУВАННЯ ВАРВАРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА	МІСТА НА ТЕРИТОРІЇ КОРОЛІВСТВА

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. У якому році відбувся поділ Римської імперії на Східну та Західну? 2. Хто такі варвари? Як вони пов'язані з історією Римської імперії?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Чим було спричинене Велике переселення народів? 2. Поясніть поняття: «Велике переселення народів», «варварські королівства»	1. На карті покажіть шляхи переселення різних народів у IV–V ст. Котрі з них подолали найдовший шлях? 2. На яких територіях вони оселилися і які королівства утворили? Позначте на контурній карті різними кольорами територію «варварських королівств».	1. Уявіть, що вам вдалося потрапити до одного з германських племен. Складіть розповідь від імені вашого ровесника про умови життя германців. Опишіть свої враження: що б вам сподобалося б, а що – ні.

3. Варвари не переважали римлян чисельністю. Рівень розвитку господарства та культури в них був значно нижчий, ніж у Римській імперії. Чим, на вашу думку, пояснюються їхні перемоги над Римом?

3. Порівняйте спосіб життя римлян та германців на початку нашої ери.

2. Чи згодні ви з твердженням, що однією з причин падіння Римської імперії було небажання римських громадян служити у війську? Свою думку обґрунтуйте.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

Однією з причин падіння Західної Римської імперії був моральний занепад суспільства. Яка роль моралі, на вашу думку, в сучасному суспільстві?

§ 4. ДЕРЖАВА ФРАНКІВ У V–VIII СТ.

■ Пригадайте!

Що означає слово «імперія»? Які імперії стародавнього світу ви пам'ятаєте?

■ Обговоріть у класі!

Завдяки чому Хлодвігу вдалося створити міцну державу? Свою думку обґрунтуйте.

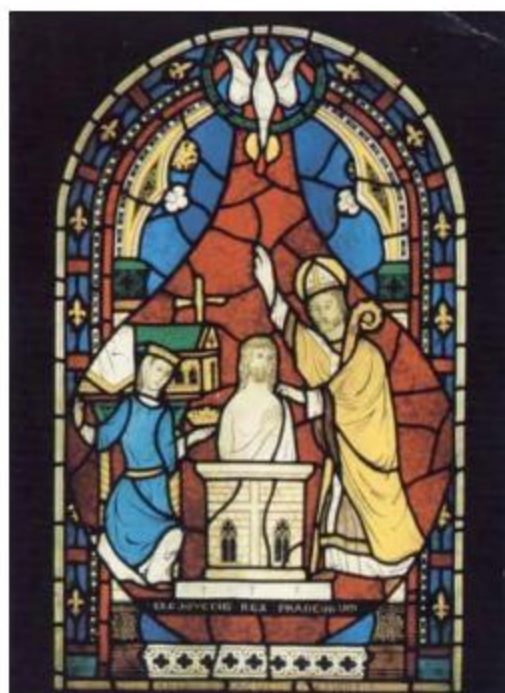
1. Як утворилася Франкська держава?

Найміцнішим із варварських держав виявилася Франкське королівство. Племена франків походили із правобережжя нижнього й середнього Рейну та узбережжя Північного моря. У той час їх очолювали кілька племінних вождів. Одним із них був Хлодвіг (481–511) з династії Меровінгів.

У 486 р. Хлодвіг уклав союз із вождями інших племен. Об'єднане військо франків вирушило в Північну Галлію, де поблизу міста Суассон

▲ Хлодвіг I і його сім'я. Мініатюра з «Великих хронік Франції»

▲ Хрещення Хлодвіга. Вітраж середньовічного собору

У III ст. франками почали називати германські племена, які походили із правобережжя нижнього й середнього Рейну та узбережжя Північного моря. Сама назва «франки» перекладається як «вільні», «відважні».

розгромило римські війська. Так утворилося Франкське королівство. Щоб стати єдиним правителем франкських племен (королем) Хлодвіг наказав винищити більшість військових вождів і своїх родичів, які були його суперниками.

Ім'я «Хлодвіг» означає «той, хто прославився в бою». І не дарма. Хлодвіг I багато й успішно воював. Йому вдалося значно розширити території власної держави: франки під його керівництвом захопили південь Галлії, а також володіння багатьох германських племен на схід від Рейну.

На завойованих територіях Галлії франки не відбирали землі та майно в місцевих жителів, а засновували свої поселення на вільних територіях. Такий підхід сприяв тому, що більшість місцевого люду визнавали владу Хлодвіга. Окремими частинами держави керували призначені королем графи.

Ще однією опорою Хлодвіга стала християнська церква. Близько 500 р. Хлодвіг I зрікся язичництва і прийняв християнство. Християнство прийняли також його дружинники, а з часом й інші франки. Прийняття християнства підвищувало авторитет короля Хлодвіга. Відтепер франків та римлян не розділяла віра, що посилювало єдність населення в державі.

Для допитливих!

Меровінги – перша династія франкських королів. Назва династії походить від напівлегендарного короля франків Меровея. (це ім'я означає «народжений морем»). У народі Меровінгів часто називали «патлатими королями» за їхнє довге волосся, яке вважали чудодійним. Вважалося, що королі цієї династії були чаклунами і могли приносити довголіття та лікувати тяжку недугу – золотуху.

▲ Сторінка із
Салічної правди.
Рукопис 794 року

До завоювання Галлії франки не мали писаних законів, а лише усні судові звичаї, які передавалися з покоління в покоління старійшинами. На початку VI ст. за наказом Хлодвіга вони були уточнені й записані. Цей збірник законів (судебник) отримав назву «Салічна правда», оскільки до нього увійшли судові звичаї лише одного з племен – салічних (приморських) франків. Відповідно до цих законів, встановленими Хлодвігом, чинився суд, регулювалися сімейні, майнові, спадкові відносини між жителями держави.

2. Хто такі «ліниві королі» та чим уславився Карл Мартел?

Хлодвіг I зумів створити сильну державу. Втім, перед смертю він розділив її між чотирма синами. Нащадки Хлодвіга часто ворогували між собою і лише інколи об'єднувалися для спільних завойовницьких походів.

У другій половині VII ст. Франкське королівство остаточно занепало. Номінально при владі залишалися королі з династії Меровінгів, втім реально всі державні справи вирішували майордами – старші сановники королів-

■ Працюємо в парі!

Ознайомтеся з текстом підручника та історичним джерелом. Дайте відповіді на запитання: 1. Чи справедливо, на вашу думку, народ дав нащадкам Хлодвіга зневажливу назву «ліниві королі»? 2. У кого було більше реальної влади: у королів чи майордомів? Які факти про це свідчать?

ського палацу. В народі королів з роду Меровингів цього періоду зневажливо називали «лінивими королями», відповідно в історії цей період отримав назву доби «лінивих королів».

Із твору Ейнгарда «Життя Карла Великого» (IX ст.)

«Багатство і влада зосереджувалися в руках придворних вельмож, яких називали майордомами. А король мусив задовольнятися своїм титулом і створювати позірність влади, коли, сидячи на троні, патлатий і довгобородий, вислуховував він іноземних послів і відповідав їм нібито від себе, а насправді – продиктоване їм завчене. Крім титулу, за яким нічого не стояло, та убогого утримання, наданого йому майордомом, він мав лише один, та й то невеличкий маєток, у якому проживав і тримав нечисленну прислугу. Хоч куди б король вирушав, він їхав у візку, запряженому, як це було заведено на селі, парюю волів, керованих пастухом. Так їздив він у палац, на щорічні народні збори... і так самісінько повертався додому.»

На початку VIII ст. Франкська держава опинилася перед загрозою завоювання. Скориставшись відсутністю єдності та послабленням королівської влади, на її територію з Піренейського півострова вдерлися араби (європейці називали їх сарацинами). Основу їхнього війська складала легка кіннота. Боротьбу проти завойовників очолив майордом Карл Мартел (715–741 рр.).

У 732 р. відбулася битва при Пуатьє: кавалерії арабів протистояли дисципліновані та досвідчені франкські воїни-піхотинці. Як зазначав історик, «Му-сультманські вершники кинулися люто і згуртовано проти загонів франків, які

чинили опір мужньо, і багато впали мертвих з обох сторін». У кривавій битві франкам вдалося перемогти арабське військо. Саме після цієї битви Карл Мартел отримав своє прізвисько («Мартел» означає «молот»).

Перемога в битві при Пуатьє мала велике значення для подальшої долі Європи – просування арабів вглиб континенту було зупинене. Втім, Мартел розумів, що зупинити подальше просування арабів може лише добре озброєне кінне військо.

▲ Битва при Пуатьє. Картина Шарля де Стебана. Карл Мартел зображений на коні

Це вимагало величезних коштів, адже спорядження одного вершника вартувало 18–20 корів. Не кожен воїн це міг собі дозволити.

Аби сформувати важку кінноту, Карл Мартелл відібрав у церкви землі. Разом із прикріпленими до неї селянами він передав їх у довічне володіння воїнам за умови несення ними військової служби. Така форма земельної власності дістала назву бенефіцій (від латин. *beneficium* – благодіяння).

Завдяки бенефіційній реформі Карлу Мартелу вдалося посилити військову міць держави та витіснити арабів з південної Галлії.

■ **Поміркуйте!**

Які наслідки для подальшого розвитку Франкської держави мало проведення бенефіційної реформи?

Бенефіцій – (у Західній Європі раннього Середньовіччя) одна з форм земельної власності, отримуваної від короля чи великого земельного власника за виконання певних обов'язків – придворних, адміністративних, найчастіше – кінної військової служби. Бенефіцій надавали у довічне (пожиттєве) користування.

3. Як була заснована династія Каролінгів?

Після смерті Карла Мартела майордомом став його син Піпін III Короткий (741–768 рр.). Коротким його назвали через низький зріст (135 см). Утім, новий майордом був фізично сильним та вправно володів бойовим мечем.

Піпін III Короткий вирішив усунути від влади Меровінгів і стати королем. Для цього він вирішив заручитися підтримкою церкви. У 750 р. він відправив до папи римського Захарія посланців із дорученням запитати у нього: «Чи справедливо, що королем називається той, хто не користується королівською владою?». Папа відповів, що королем повинен бути той, кому належить королівська влада. Тож у 751 р. Піпіна III Короткого офіційно оголосили королем, а останнього «лінивого короля» відправили в монастир.

Своєю чергою Піпін III допоміг папі римському в боротьбі з лангобардами. На чолі війська він перейшов Альпи й завдав поразки ворожому військові. Завойовані території (Рим і Равенну з околицями) він подарував папі. Так у Середній Італії утворилася Папська область – держава римських пап.

Перед смертю Піпін III розділив королівство між двома своїми синами – Карлом і Карломаном. Після смерті Карломана (771 р.) одноосібним правителем Франкської держави став Карл, якого згодом назвуть Великим. Відтепер нову королівську династію, яку заснував Піпін III Короткий, стали називати Каролінгами (від імені Карла Великого).

■ **Обговоріть у класі!**

Висловіть своє ставлення до Піпіна III Короткого. Як ви вважаєте, чи правильно він вчинив, коли усунув від влади Меровінгів і зайняв сам королівський престол?

▲ Піпін Короткий. Картина Л.-Ф. Ам'єля

▲ Піпін дарує папі володіння Папською областю

4. Чому Карла Великого вважають найвідомішим монархом Середньовіччя?

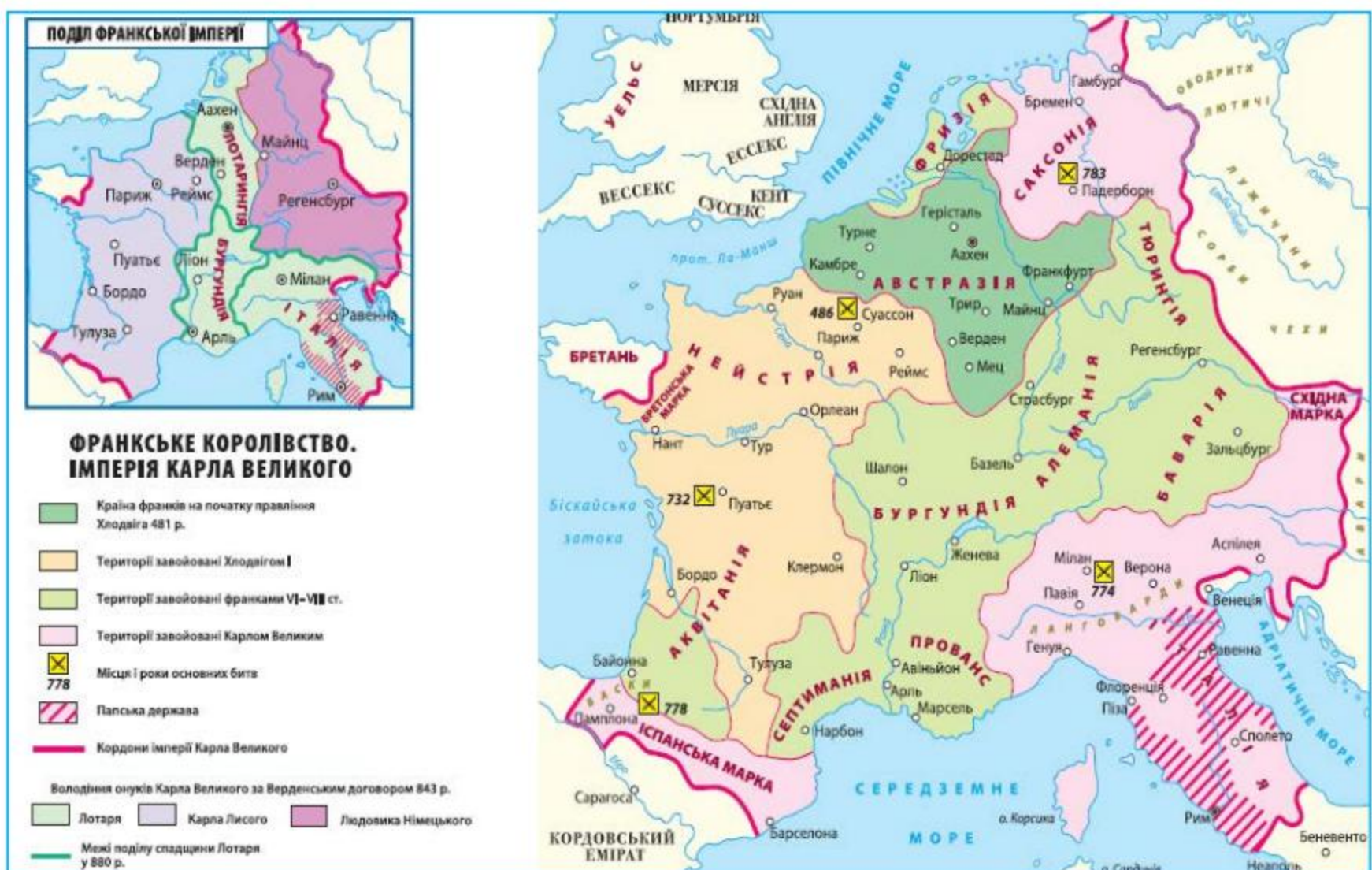
■ Поміркуйте!

Чому франкського короля Карла назвали Великим? Для обґрунтування своєї відповіді використайте текст, ілюстрацію й карту підручника.

Новий король франків більшу частину свого життя провів у війнах. Він завоював і приєднав до своєї держави більшу частину Західної Європи. У 778 р. Карл Великий на чолі свого війська здійснив похід проти арабів у Іспанію. Однак для франків він склався невдало, і вони змушені були відступити. Цей військовий похід знайшов відображення у французькій поемі «Пісня про Роланда». З часом Карлу вдалося завоювати лише невелику область на півдні Піренейського півострова.

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

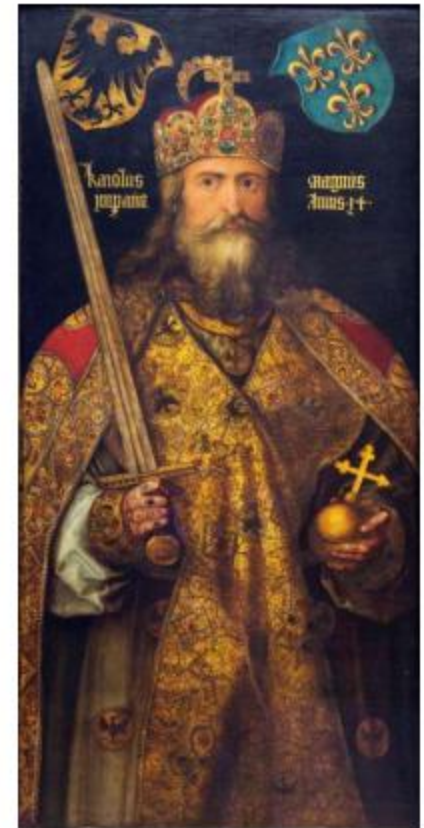
Працюючи з картою, встановіть, які території і в яких роках були завойовані Карлом Великим. Які країни і народи входили до його імперії та де проходили кордони? Назвіть найбільші міста Франкської імперії. Встановіть, які сучасні держави розмістилися на території Франкської імперії.

Марка – прикордонне укріплення у Франкській державі, адміністративний округ, керований маркграфом.

▲ Коронація Карла Великого (середньовічний малюнок)

▲ Імператор Карл Великий (репродукція). Картина Альбрехта Дюрера

Унаслідок завоювань Карла Великого під його владою опинилося багато племен та народів. Франкське королівство за площею було майже як колишня Західна Римська імперія. У 800 р. папа Лев III увінчав Карла Великого в римському соборі Св. Петра імператорською короною. Так виникла нова імперія.

Після проголошення імперії Карл Великий займався її облаштуванням. Головну увагу він приділяв зміцненню рубежів своєї держави. З цією метою Карл Великий створював нові територіальні одиниці – марки. На їхній території будували спеціальні укріплення, замки та розміщували додаткові війська. Керували цими укріпленнями маркграфи.

Верховна влада в імперії належала Карлу Великому. Територію своєї держави він поділив на окремі округи – графства. Призначені ним графи відповідали за збір з місцевого населення податків, вершили суд, очолювали місцеве ополчення.

До свого двору імператор запрошував видатних учених, істориків, поетів з усієї Європи. За його правління відбулося піднесення культури, відродився інтерес до праць давніх римських і грецьких мислителів, записувалися давні варварські пісні, зводилися прекрасні палаци і собори. Цей час історики згодом назвали «Каролінгським відродженням».

На початку IX ст. Карл мав великий вплив не лише всередині імперії, а й поза її межами. Його заступництва шукали правителі інших держав, а у 812 р. імператорський титул Карла визнала й Візантія (Східна Римська імперія).

5. Які наслідки мав розпад імперії Карла Великого?

За зовнішнім благополуччям імперії Карла Великого приховувалася її внутрішня слабкість. Адже вона була створена шляхом завоювань. На її території проживало чимало племен і народностей з різною культурою, різним

Для допитливих!

Із твору Ейнгарда «Життя Карла Великого»

<http://bit.ly/20gy4sh>

■ Працюємо в парі!

На які держави розпалася імперія Карла Великого? Чому це відбулося?

військового та адміністративного примусу. Як наслідок, в різних частинах імперії спалахували бунти, які доводилося придушувати силою зброї.

Після смерті Карла Великого утримувати завойовані племена й народності ставало все важче. Його син і наступник Людовік Благочестивий у 817 р. розділив імперію між трьома синами, при цьому зберігши за собою верховну владу. Після смерті батька розгорнулися міжусобні війни між братами за престол. Нарешті у 843 р., зібравшись у Вердені, вони уклали договір про новий поділ імперії.

За умовами Верденського договору молодший син Карл Лисий отримав Західнофранкське королівство, що включало переважно території майбутньої Франції. Середньому з братів – Людовіку Німецькому – дісталися землі на схід від Рейну і на північ від Альп. Це королівство стало називатися Східнофранкським, а пізніше – Німеччиною. Старший син – Лотар – згідно з договором зберіг за собою імператорський титул. Йому дісталися Північна Італія та вузька смуга території уздовж річки Рейн (майбутня Лотарингія).

■ Розвиваємо хронологічну компетентність

Задачі на лічбу років: Скільки років минуло: а) від падіння Західної Римської імперії до розпаду імперії Карла Великого? б) від завоювання франками Галлії до проголошення Франкської імперії? Що було раніше: а) виникнення франкського королівства чи падіння Західної Римської імперії; б) проголошення Карла Великого імператором чи укладання Верденського договору?

Поділ імперії відповідав межах розселення французької, німецької та італійської народностей. Таким чином, Верденський договір започаткував утворення трьох майбутніх західноєвропейських держав – Франції, Німеччини й Італії, й відповідно французького, німецького та італійського народів.

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Коли у франків утворилося королівство? 2. Хто був першим королем франків? 3. Як називалася перша королівська династія франків? 4. Хто став першим імператором Франкської держави? 5. Коли і як виникла Папська область?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Що таке «Салічна правда»? 2. Поясніть поняття: «майордом», «імперія», «бенефіцій».	1. Порівняйте територію Франкської держави за часів Хлодвіга та Карла Великого. Чим імперія Карла Великого відрізнялася від держави за часів Хлодвіга?	1. Як ви вважаєте, завдяки чому Хлодвігу вдалося створити міцну державу? 2. Чи заслужено франкський король Карл, на вашу думку, отримав прізвисько Великий?

3. Кого і за що народ прозвав «лінивими королями»?

4. Яку реформу провів Карл Мартел? До яких змін у франкському суспільстві вона призвела?

5. Що засвідчив Верденський договір? Якими були його наслідки?

2. Поміркуйте, чому Карл Великий проголосив себе імператором?

3. Використовуючи додаткову літературу, складіть історичний портрет короля Хлодвіга або імператора Карла Великого (за вибором).

3. Багато вчених вважає, що розпад імперії Карла Великого був неминучим, навіть якби у нього був лише один онук. Чи згодні ви з такою точкою зору? Висловіть власні судження про причини розпаду імперії Карла Великого.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

Чи згодні ви з твердженням, що запровадження писаних законів («Салічна правда») сприяло зміцненню єдності держави франків, стала важливим кроком на шляху до зміцнення держави? Яку роль відіграють закони в сучасному суспільстві? Свою відповідь обґрунтуйте.

§ 5. ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

1. Як виникла Візантійська імперія?

На початку IV ст. н. е. римський імператор Константин наказав збудувати нову столицю на місці грецької колонії Візантій. Її було названо за ім'ям імператора Константинополем (сучасне місто Стамбул). У 330 р. Константинополь був урочисто проголошений столицею і незабаром став найбільшим містом імперії. Місто було розташоване на європейському березі протоки Босфор, на високому укріпленому природою мисі. Саме тут перехрещувалися торгові шляхи: сухопутний – з Азії в Європу та морський – із Чорного моря в Середземне.

Константин прагнув, щоб нова столиця перевершила Рим красою і не шкодував на це коштів. У місті було споруджено розкішний імператорський палац, терми, бібліотеку, великий іподром, два театри, палаци для придворної знаті, багато будинків для ремісників, торговців, мореплавців та рибаків.

Поряд із християнськими храмами в Константинополі будувались язичницькі. Щоб прикрасити місто, з різних міст Греції завозили твори мистецтва, плити мармуру, колони.

У 395 р. імператор Феодосій розділив Римську імперію між двома синами. Утворилися Східна та Західна Римські імперії. Східна частина назива-

■ Пригадайте!

Що ви знаєте про Східну Римську імперію та місто Константинополь?

■ Працюємо разом!

За допомогою карти дайте відповідь на запитання:

1. Чи можна назвати розташування Константинополя вигідним?
2. Які території входили до складу Візантії?

▲ Візантійська мозаїка із зображенням Константина в Соборі святої Софії в Константинополі (нині Стамбул, Туреччина)

лася Візантією. До її складу входили Балканський півострів, Єгипет, Мала Азія, Сирія, Палестина, частина Криму, Дворіччя і Закавказзя, а також низка островів Середземного моря. На цих теренах жили народи з високою культурою та розвинутим господарством. Великого поширення тут набули грецька мова та традиції еллінізму. З часом грецька мова витіснила латину і стала державною.

У Східній Римській імперії, на відміну від Західної, центральна влада імператора (грецькою мовою – василевс) зберегла своє значення. Він командував військом, видавав закони, призначав на посади чиновників. Візантійські імператори були покровителями церкви, а церква своєю чергою стверджувала, що імператорська влада є священною.

У Візантії влада імператора не була спадковою. Кожен новий правитель мав отримати підтримку війська, сенату й народу. Як наслідок, у Візантії імператором могла стати людина і незначного походження, навіть колишні солдати чи звичайні селяни. Утім, далеко не кожен правитель зміг утриматися на троні до старості: часто вони ставали жертвами палацових інтриг та заколотів. Це породжувало державну нестабільність у країні.

Для допитливих!

У Західній Європі жителів Візантії вважали греками. Самі мешканці імперії називали себе «ромеями» (грец. «римляни»), а свою країну – Ромейською (Римською) імперією, державою ромеїв або Романією. Назва «Візантія» виникла вже наприкінці XVI ст. завдяки дослідженням німецького вченого І. Вольфа.

▲ Середньовічна карта Константинополя

▲ Вид на Константинополь візантійської доби з висоти пташиного польоту (реконструкція)

Візантія перебувала на перехресті багатьох торговельних шляхів. Численні зручні морські гавані сприяли розвитку мореплавства. Візантійські купці вели активну торгівлю з Китаєм, Іраном, Індією, країнами Західної та Східної Європи. У велелюдних містах процвітали ремесла. Кліматичні особливості більшості регіонів сприяли розвитку сільського господарства.

▲ Відновлена частина оборонного муру Константинополя

2. Що таке «золотий вік» Юстиніана?

Особливого злету зазнала Візантія за правління імператора Юстиніана (527–565 рр.). Він не був знатного походження, а сином звичайного селянина з Македонії. Дядько Юстиніана імператор Юстин I допоміг йому здобути добру освіту, а з часом призначив своїм співправителем.

З самого початку свого правління Юстиніан мріяв відродити Римську імперію в колишніх кордонах. За свою працездатність сучасники називали його «імператором, що не спить». Він мав організаторські здібності й уміло підбирав чиновників та своїх помічників.

Юстиніан розумів, що об'єднана сильна держава мусить мати єдиний закон та єдину релігію. Тому імператор всіляко підтримував християнську церкву: будував багато храмів і монастирів та переслідував іновірців (обмежував їх у правах, звільняв зі служби). За його правління побудований один із найвеличніших православних храмів у світі – храм святої Софії.

Визначною подією правління Юстиніана стало прийняття 529 р. кодексу – збірника законів, які базувалися на римському праві та духовних цінностях християнства. Кодекс Юстиніана не дійшов до нас в оригіналі, але відомо, що він складався з 12 книг. Єдині закони сприяли зміцненню імперії, адже вони проголошували необмежену та абсолютну владу імператора, стояли на сторожі приватної власності. Усі громадяни проголошувалися рівними перед законом. Закони Юстиніана зрівнювали в правах чоловіка та жінку.

Юстиніан розумів, що велич та краса столиці підвищує престиж його імперії не лише всередині держави, а й ззовні. Тому величезні кошти витрачалися на спорудження чудових палаців і будинків, пишні прийоми представників іноземних держав.

У правлінні імператору суттєво допомагала дружина Феодора. Вона походила зі звичайного люду, була актрисою в театрах Константинополя. Ця жінка володіла тонким розумом, зналася на політиці, і в той же час вона була жорстокою і мстивою. Саме завдяки її підтримці та вірності особистої

■ Працюємо в парі!

За текстом підручника визначте, які факти свідчать, що часи правління Юстиніана є «золотим віком» в історії Візантії.

▲ Мозаїчні портрети Юстиніана та Феодори (базиліка Сан-Вітале, Равенна, Італія, середина VI ст.)

гвардії Юстиніан зміг у 532 р. придушити повстання, в якому взяло участь близько 35 тисяч осіб.

Грандіозні будівельні роботи та витрати на імператорський двір лягли податковим тягарем на населення Візантії. Невдоволені високими податками та свавіллям чиновників мешканці Константинополя повстали. Це повстання отримало назву «Ніка» (з грецької – «Перемагай»), оскільки це слово було закликком повсталих. Тривало воно вісім днів і набуло такої сили, що імператор збирався зректися престолу. Проте Феодора переконала Юстиніана боротися за престол до останнього. За її порадою імператор підкупив керівників повстання і за допомогою загонів варварів-найманців жорстоко придушив його.

Після придушення повстання Юстиніан проводив активну завойовницьку політику. Сам імператор не брав участі в битвах та військових походах. На чолі візантійського війська стояв видатний полководець Велізарій, який здобув багато перемог. У цей період Візантія досягає своїх максимальних меж.

▲ Імператор Юстиніан з почтом. Мозаїка в базиліці Сан-Вітале, Равенна

Для допитливих!

За допомогою QR-коду ознайомтеся з текстом історичного джерела та 3-D реконструкціями Константинополя. Опишіть зовнішній вигляд столиці Візантійської імперії. Зробіть припущення, які почуття викликало це місто в гостей. Що з прочитаного та побаченого вами свідчить про розквіт Візантійської імперії?

<http://bit.ly/37FbW1s>

Задля посилення захисту кордонів імперії за наказом Юстиніана будуть безперервну лінію фортець.

Величезна імперія, утворена силою зброї, не могла бути міцною. Постійні війни виснажили країну. Після смерті Юстиніана вона починає занепадати: розорене податками населення та майже порожня скарбниця, постійні напади на кордони держави ворогів та знесилене численними походами військо. Як наслідок, за наступне століття територія імперії зменшилася майже вдвічі.

■ Робота в парах!

Розгляньте карту земель Візантії в період її найбільшого розквіту. Дайте відповіді на наступні запитання: 1. Які території були завойовані за часів Юстиніана? 2. Визначте, які території не зміг підпорядкувати візантійський імператор, щоб відновити Римську імперію в її попередніх межах. 3. Території яких сучасних країн свого часу перебували у складі імперії Юстиніана?

Найбільше докучали візантійському війську слов'яни та араби. Зокрема, арабам вдалося завойовувати такі візантійські провінції як Єгипет, Сирія, Палестина, а до середини VII ст. – усю Північну Африку. В 717 р. арабам вдалося блокувати Константинополь і з моря, і з суходолу. Втім, завдяки «грецькому вогню» (запалювальній суміші, яка спеціальними пристроями перекидалася на ворожі кораблі) візантійці змогли знищити арабський флот.

▲ Візантійці відбивають напад арабів за допомогою «грецького вогню» (середньовічна мініатюра)

Однак, незважаючи на значні територіальні втрати, Візантійська імперія залишалася однією з найбільших і наймогутніших тогочасних держав.

3. Що таке іконоборство?

■ Поміркуйте!

У чому полягала особливість боротьби між іконоборцями та шанувальниками ікон у Візантії?

Бога неможливо зобразити. Їх підтримували візантійські імператори та військова знать.

Але значна частина візантійців, насамперед ченців, залишились іконошанувальниками. Запекла боротьба між іконоборцями та іконошанувальниками тривала понад сто років і супроводжувалася жорстокими стратами шанувальників ікон. У цій боротьбі було знищено велику кількість безцінних пам'яток візантійського мистецтва: ікон, мозаїк, фресок, з ілюстрованих рукописів виривали сторінки із зображеннями Бога та святих або спалювали самі книги.

Цим конфліктом вирішив скористатися візантійський імператор Лев III. Він почав відбирати землі в монастирів і передавати їх воїнам-кіннотникам. Так завдяки руху іконоборців візантійський імператор створив могутнє кінне військо.

Іконоборство – рух, спрямований проти вшанування ікон.

На початок VIII ст. припадає зародження руху іконоборства. Іконоборці виступали проти використання образів Бога і святих та вшанування ікон. Вони знищували ікони, оскільки вважали, що, вшановуючи їх, людина поклоняється не Богу, а ідолу, – адже

Бога неможливо зобразити. Їх підтримували візантійські імператори та військова знать.

Але значна частина візантійців, насамперед ченців, залишились іконошанувальниками. Запекла боротьба між іконоборцями та іконошанувальниками тривала понад сто років і супроводжувалася жорстокими стратами шанувальників ікон. У цій боротьбі було знищено велику кількість безцінних пам'яток візантійського мистецтва: ікон, мозаїк, фресок, з ілюстрованих рукописів виривали сторінки із зображеннями Бога та святих або спалювали самі книги.

Цим конфліктом вирішив скористатися візантійський імператор Лев III. Він почав відбирати землі в монастирів і передавати їх воїнам-кіннотникам. Так завдяки руху іконоборців візантійський імператор створив могутнє кінне військо.

Попри це в жорсткій боротьбі перемогу отримали іконошанувальники: у 843 р. шанування ікон було відновлене, а іконоборців оголосили еретиками.

4. Чим ознаменувалося правління Македонської династії та династії Комнінів?

■ Працюємо в парі!

Порівняйте правління Юстиніана, Македонської династії та династії Комнінів. Що було спільного, а що – відмінного?

Період особливої величчч Візантії припадає на середину IX – початок XI ст., коли при владі перебувала Македонська династія¹. У цей час знову зросла територія імперії, активно розвивалися торгівля, ремесло та сільське господарство. Візантійські купці тримали під своїм контролем усю торгівлю між європейськими країнами та країнами Сходу. Завдяки цьому до візантійської скарбниці надходили величезні прибутки. Константинополь перетворився на найбільше на той час місто.

На період Македонської династії припадає посилення зв'язків Візантії та Русі. Зокрема, це походи князя Олега на Царгород (Константинополь), хрещення княгині Ольги та прийняття християнства князем Володимиром

¹ Македонська династія перебували при владі з 867 р. до 1081 р. Її засновником був імператор Василій I. Щоб уникнути змов та утримати владу, він установив порядок, за яким престол могли успадкувати лише члени правлячої династії.

▲ Княгиня Ольга у Царгороді. Мініатюра з Радзивиллівського літопису

▲ Похід Олега на Царгород (907 р.). Сплата Олегові данини. Мініатюра з Радзивиллівського літопису

саме від Візантійських патріархів. Міцні зв'язки прослідковуються в культурі, архітектурі, торгово-економічних відносинах. На цей час припадає діяльність проповідників Кирила і Мефодія, які заклали основи слов'янської писемності й літератури.

Втім, безперервні війни знесли Візантію. У 1071 р. візантійська армія зазнала нищівної поразки від турків, а імператор та воєначальники потрапили в полон. У результаті тривалої боротьби за престол до влади прийшов досвідчений воєначальник Олексій Комнін, який заснував нову династію Комнінів (1081–1204 рр.). Це було останнє століття розквіту могутньої держави.

Імператорам династії Комнінів вдалося створити сильне наймане військо. Вони відвоювали в турків узбережжя Малої Азії та підкорили частину Сирії. Але в той же час зовсім занепадав флот.

Вдала зовнішня торгівля сприяла процвітанню економіки Візантії. Відбувався розвиток культури та науки. Багато уваги правителі приділяли церкві, зростала кількість монастирів та храмів.

Проте правління Комнінів завершилося громадянською війною. В 1204 р. Константинополь був захоплений хрестоносцями. На теренах імперії було утворено кілька держав.

І хоча в середині XIII ст. імператору Михаїлу Палеологу вдалося визволити Константинополь і відродити Візантійську імперію, проте це була вже зовсім інша країна. Лише назва свідчила про

▲ Хрещення Володимира. Фреска В. М. Васнецова, Володимирський собор у Києві

■ Обговоріть у класі!

Як події, зображені на ілюстраціях, пов'язані з історією Русі-України?

► Облога Константинополя (французький малюнок 1455 р.)

її колишню могутність. У 1453 р. військо турків-османів під керівництвом Мехмеда II Завойовника завалоюло Константинополем. Так обірвалася історія величної Візантійської імперії. На її місці утворилася нова імперія – Османська, а Константинополь був перейменований на Стамбул.

5. У чому полягала самобутність культури Візантії?

Населення Візантії, хоча й було переважно грецьким, мало в своєму складі й представників багатьох інших народів: сирійців, коптів, фракійців, вірмен, арабів, іудеїв, римлян. Саме поєднання культурних надбань різних народів зумовило неповторність культури Візантії.

У Візантії збереглися традиції античних ремесел. Особливої майстерності досягли ювеліри. Великого поширення набуло виготовлення виробів зі скла (прикрас, а також посуду для знаті). Візантійські ткачі ще з VI ст. почали виготовляти шовк (було таємно завезено шовкопрядів з Китаю).

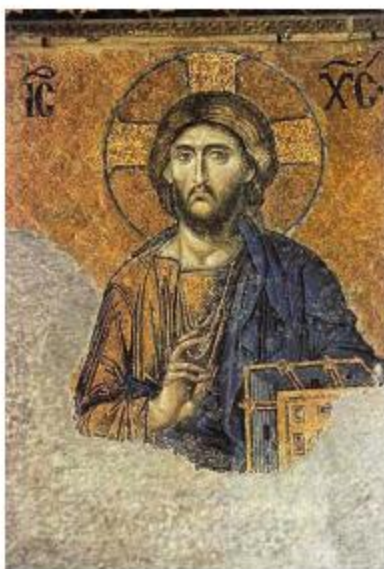
У мистецтві іконопису саме візантійська традиція стала взірцевою. У Візантії формується більшість канонів іконопису, що діють й донині.

Особливого злету зазнає архітектура. Найвищим взірцем є храм Софії, збудований за імператора Юстиніана. Аж до будівництва собору Св. Петра в Римі це був найбільший храм християнського світу. Особливістю є величезний купол, який ніби «висить» над кількома меншими, а також дивовижні мозаїки, які частково збереглися і є неперевершеними взірцями майстерності. Загалом, це був перший приклад поєднання прямокутної основи та круглого куполу, що згодом стало основою будівництва більшості християнських церков.

У Візантії з великою шаною ставилися до освіти та науки, оскільки лише освічена людина могла розраховувати на хорошу посаду. Освіта була загаль-

■ Обговоріть у класі!

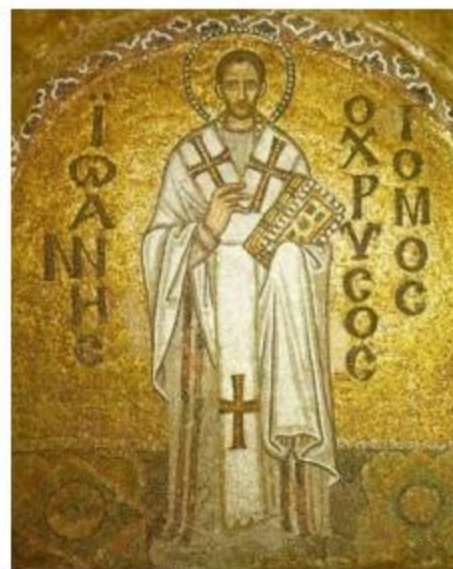
Якими були основні культурні досягнення Візантії?

1.

2.

3.

▲ Мозаїки Софійського собору в Константинополі

1. Мозаїчне зображення Ісуса Христа
2. Мозаїчне зображення Богородиці
3. Мозаїка, на якій зображений святий Іван Золотоустий

■ Працюємо в парі!

Які враження справляють на вас візантійські ікони?

▲ Собор Святої Софії – символ візантійського Константинополя

Розгляньте 3-D реконструкцію собору Святої Софії Премудрості Божої. Поміркуйте, чому його називають нерукотворним дивом. Про розвиток яких видів мистецтва можна зробити висновок з побаченого? За можливості, з допомогою додаткової літератури підготуйте віртуальну екскурсію по знаменитому собору.

<http://bit.ly/20cvAL7>

нодоступною: існували і безкоштовні, і платні школи. У початковій школі учні вивчали граматику, діалектику та риторичку, а у середній – арифметику, геометрію, астрономію, музику, право, філософію. Значних успіхів візантійці досягли в таких науках, як історія, математика, медицина, географія та хімія.

■ До лічби років

У якому столітті правив Юстиніан? Чи міг він написати лист Хлодвігу чи Карлу Великому? Підрахуйте, на скільки років (століть) Східна Римська імперія (Візантія) пережила Західну Римську імперію?

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. За правління якого імператора було збудовано собор Святої Софії в Константинополі? 2. Кому належала верховна влада у Візантійській імперії? 3. Які імператорські династії правили у Візантії?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Як Юстиніану I вдалося зміцнити єдність держави? 2. Які факти свідчать, що на період македонської династії припадає посилення зв'язків Візантії та Русі? 3. Чому епоху Комнінів називають останнім століттям слави Візантії? 4. Поясніть поняття «іконоборство». Чому візантійський імператор Лев III відкрито підтримував цей рух? 5. Якими були особливості розвитку культури Візантії?	1. Позначте на контурній карті територію Візантійської імперії на початку та наприкінці правління Юстиніана. Зазначте сусідні держави та народи. Які території сучасної України входили свого часу до складу Візантійської імперії? 2. Порівняйте організацію влади у Франкській та Візантійських імперіях. Яка особливість породжувала нестабільність у Візантії?	1. Як ви вважаєте, чи можна Візантію назвати спадкоємницею Римської імперії? 2. Порівняйте правління Юстиніана та Карла Великого. Чому обох правителів було названо Великими? Свою думку аргументуйте. 3. Порівняйте долі двох імперій: Візантійської та Франкської. Що було в них спільного, а що – відмінного? 4. Чому, на вашу думку, візантійцям не вдалося відновити Римську імперію?

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. Чи згодні ви з думкою, що постійні завойовницькі війни призводили до поступового послаблення Візантійської імперії? До яких наслідків призводять війни в сучасному світі?
2. Проведіть дослідження і з'ясуйте, які сучасні держави знаходяться на території Візантійської імперії часів Юстиніана.

§ 6. ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМУ ТА АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ

1. Як природні умови Аравійського півострова вплинули на спосіб життя його населення?

■ Пригадайте!

Як впливають природні умови на заняття, побут, вірування населення?

■ Працюємо в парі!

Які особливості Аравійського півострова сприяли розвитку кочового скотарства та посередницької торгівлі?

Сьогодні наша подорож спрямована на найбільший у світі півострів – Аравійський¹, його ще називають Аравією. Він розташований на південному заході Азії. Основне його населення – араби.

Аравійський півострів із трьох боків омивається морями. Тамтешній клімат сухий та спекотний. Майже всю його територію покривають піщані й кам'янисті пустелі. Серед пустель трапляються оази, де ростуть розлогі фінікові пальми, фруктові дерева, бавовна, зернові тощо. На південному заході півострова розташована країна Ємен з родючими землями та багатою тропічною рослинністю.

Значну територію Аравії вкривають колючі чагарники, багаторічні трави, напівкущі й кущі. Тож природні умови спонукали населення до кочового скотарства. Арабів-кочовиків у давнину називали бедуїнами, що означає «жителі пустелі». Вони кочували зі своїми стадами верблюдів, овець та коней у пошуках придатних пасовищ.

Аравійський півострів розташований на стику трьох континентів – Європи, Азії та Африки. Тож ще з давніх часів його вкривала густа мережа торгових караванних та морських шляхів, уздовж яких виникали міста зі

▲ Аравійський півострів, вигляд з космосу

▲ Пустеля Руб-ель-Халі (араби називають її «порожнім місцем») – найбільша рівнинна піщана пустеля Аравійського півострова

¹ Площа складає понад 3 мільйони квадратних кілометрів. Тут легко може поміститися 10 країн, таких як Італія, або 7 країн, як Німеччина, або 4 Франції.

складами та заїжджими дворами. Тож не дивно, що значна частина населення півострова займалася посередницькою торгівлею. Це сприяло зростанню міст і піднесенню ролі купецтва в суспільстві. Найбільшими з арабських міст були Мекка і Ясріб.

Араби в своїй більшості були язичниками і поклонялися племенним богам. Різні вірування були перешкодою на шляху об'єднання племен, навіть у часи небезпеки. Найбільш шанованим місцем для різноплемінного населення було святилище Кааба в м. Мекка, де розташовувався величезний чорний камінь, який усіма арабами сприймався як символ божества.

До нього ходили на прощу люди з різних куточків півострова. Це грало на руку мекканським купцям, які збагачувалися на прочанах та торгівлі.

▲ Караван верблюдів у пустелі

■ Обговоріть у парі!

Чому в VI ст. в Аравії поширився рух проповідників, які закликали відмовитися від язичництва й вшановувати єдиного Бога?

2. Як Мухаммад став пророком?

Приблизно 610 р. в Мецці розпочав свої проповіді Мухаммад (Магомет, Махмуд) (570–632 рр.). Родом він був із Мекки, шестирічним залишився сиротою. Хлопчиком опікувалися родичі, а він випасав їхніх кіз та овець. У 25-річному віці Мухаммад почав вести торгівельні справи заможної вдови Хадіджи, часто мандрував з купецькими караванами. Під час цих подорожей ознайомився з віруваннями християн та іудеїв, які сповідували віру в єдиного Бога. Незабаром він одружився із Хадіджою, розбагатів.

Мухаммад часто усамітнювався в гірських печерах і розмірковував про Бога, неодноразово ходив на прощу до Кааби. Його вважали добропорядною людиною і ставилися до нього з повагою. У віці приблизно сорока років йому були видінені ангела Джабраїла (Джібріля), який передавав заповіді Аллаха (так арабською мовою звучить слово «Бог»). На їх основі Мухаммад почав проповідувати нову релігію – іслам (арабською означає «покірність Богові»).

Іслам (з араб. буквально означає «упокорення, покірність» Єдиному Богові і Його волі) – одна із світових релігій, що зародилася в VII ст. на території Західної Аравії. Засновником вважається пророк Мухаммад. Основою віровчення є визнання Аллаха як єдиного Бога та слідування його приписам, які людство отримало через останнього пророка – Мухаммада. Послідовників ісламу називають мусульманами.

▲ Зображення Мухаммада, який отримує перше одкровення від ангела Джібріля (з манускрипту «Джаміат-Таваре» Рашида ад-Діна, 1307)

▲ Вступ Мухаммада в Мекку і знищення ідолів. Мухаммад зображений у вигляді полум'я. (Знайдено в «Хамла-і-Хайдарі», Кашмір, 1808 р.)

Працюємо разом!

За допомогою QR-коду ознайомтеся з уривком із книги «Життя посланця Божого» Ібн-Ісхака (VIII ст.). Поміркуйте, чому купці вороже сприйняли проповідь Мухаммеда. Як їм відповів пророк?

<http://bit.ly/2ODWqef>

Мухаммад закликав відмовитися від поклоніння різним племінним богам і визнати єдиного Бога – Аллаха, який покарає грішників та винагородить праведників. Він закликав людей покаятися у гріхах і вести праведне життя.

Першими, хто підтримав проповіді Мухаммада, була його дружина Хадіджа та найближчі друзі. Втім, більшість населення Мекки, особливо купці, поставилися до його віри вороже.

▲ Мухаммад встановлює Чорний камінь 605 року. Мініатюра з «Джаміал-Таварих» Рашида ад-Діна, 1315 р.

▲ Ісламська святиня Кааба (сучасне фото)

У 622 р. в Мухаммада помирають дружина та дядько, які його підтримували. Залишатися в місті мусульманам було небезпечно, тому Мухаммад та більшість його послідовників змушені були переїхати до міста Ясріб. Ця подія отримала назву хіджра (переселення).

Мешканці Ясріба прихильно поставилися до вчення Мухаммада і невдовзі стали послідовниками нової віри. Ясріб перейменували в Медину («Місто пророка»), а 622 рік став вважатися датою заснування нової релігії – ісламу і початком мусульманського літочислення.

3. Які основні положення ісламу?

Вчення Мухаммада швидко поширилося по всій Південній Аравії. Найдовше опір чинила Мекка. Але невдовзі містяни усвідомили вигоду ісламу, адже Мухаммад визнав Каабу святиною, тобто залишалася традиція паломництва. У 630 р. мешканці міста прийняли іслам. Увійшовши до міста, Мухаммад очистив Каабу від язичницьких ідолів і проголосив її головним святилищем ісламу. Мекка була проголошена столицею ісламу.

Багато бедуїнських племен Аравії прийняли іслам добровільно і визнали Мухаммада своїм вождем, інших було навернено мечем. Так відбулося об'єднання арабів.

Мухаммад став засновником не лише мусульманської віри, а й першим главою об'єднаної Арабської держави. У 632 р. він помер і був похований у Медині.

Основні положення ісламу викладені у священній книзі мусульман – Корані (від араб. «ал-куран» – читання). В ісламі є п'ять основних стовпів віри:

1. Віра в єдиного Аллаха та Його пророка Мухаммада.
2. П'ять разів на день молитися Аллаху.
3. Пожертва на користь нужденних.
4. Піст протягом місяця Рамадан, коли мусульманам не можна їсти й пити від сходу до заходу сонця.
5. Хоча б один раз за життя здійснити паломництво (хадж) до Мекки, якщо фізичний і матеріальний стан дозволяють це зробити.

Для допитливих!

3-D реконструкція Кааби

<http://bit.ly/2OGKvMI>

Кааба – будівля, кам'яна споруда прямокутної форми в центрі Забороненої Мечеті (аль-Масжид аль-Харам) у Мецці, головне святилище ісламу. Мусульмани всього світу під час молитви звертаються обличчям у напрямку Кааби.

▲ Рукопис Корану XIII ст. з Іспанії

▲ Перша сура
Корану

Коран (Куран) – священна книга мусульман. Згідно з ісламським віровченням, це слова Аллаха, які через одкровення були передані Мухаммаду. Містить вчення про світ та місце людини в ньому, приписи благочестивої поведінки.

Ця священна книга поділяється на окремі глави – сури. Коран був надиктований Джебраїлом Мухаммаду протягом багатьох років, а потім пророк дослівно передав його послідовникам, які записали текст. Мусульмани, крім Корану, вшановують Сунну – зібрання текстів («хадисів»), які містять висловлювання Мухаммада та розповіді про його життя.

3. Що відомо про Арабський халіфат?

У Мухаммада не було прямих спадкоємців, тож державою після його смерті управляли халіфи («наступники Пророка»), тому її називають Арабським халіфатом. Основні зусилля халіфів були спрямовані на поширення ісламу на нові землі. Розпочалася доба завойовницьких воєн арабів. Головною їхньою бойовою силою була кіннота. Бойовий дух арабських воїнів підкріплювався вірою в те, що смерть на полі бою заради поширення ісламу гарантує потрапляння душі до раю. Відбувається **експансія** арабів – захоплення арабами нових територій та поширення на них ісламу.

Експансія – розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.

Найбільшої могутності ісламська держава досягла за часів правління халіфів династії Омейядів (661–750). Уже на середину VIII ст. Арабський халіфат став величезною імперією, територія якої простягалась від Атлантичного океану до річки Інд. За своїми розмірами нова держава перевищувала Римську імперію та державу Александра Македонського.

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

Працюємо в парах! На основі карти визначте, які території були завойовані арабами в VI–IX ст. У яких частинах світу вони розташовувалися? Визначте, які перешкоди мало здолати арабське військо під час своїх завоювань? Заповніть відповідну таблицю.

ПЕРІОД	ТЕРИТОРІЯ АРАБСЬКОГО ХАЛІФАТУ (КРАЇНИ, ЯКІ БУЛИ ЗАВОЙОВАНІ)
Держава Мухаммада в 632 р.	
Період правління перших чотирьох халіфів (632–661 рр.)	
Правління династії Омейядів (661–750 рр.)	

З 750 по 1258 р. Арабським халіфатом правила Аббасидська династія. У 762 р. було перенесено столицю до іракського міста Багдад (на р. Тигр). Це був час розквіту господарського життя халіфату та ісламської культури.

Створена в результаті завоювань держава, яка об'єднувала різні народи з різними традиціями та культурою, не могла бути довговічною. Еміри (намісники халіфів на місцях) намагалися стати незалежними від халіфа й поступово відмовлялися визнавати його владу. Від Халіфату одна за одною почали відокремлюватися великі території. А в XIII ст. в результаті нашествия монголів Арабський халіфат припинив своє існування.

▲ Гарун аль-Рашид (п'ятий халіф Абасидської династії) приймає послів Карла Великого в Багдаді. Художник Дж. Кокерт

5. Якими були культурні досягнення доби Арабського халіфату?

Народи, які входили до складу Арабського халіфату, створили унікальну культуру, яку умовно називають арабською. Спільною ознакою цієї культури була арабська мова.

■ Працюємо разом!

Визначте найбільш визначні здобутки арабсько-ісламської культури. Свою думку обґрунтуйте.

Найбільший внесок араби здійснили в розвиток різних наук та мистецтва. В ісламі пізнання вважається чеснотою, тому освіта й наука в Арабському халіфаті всіляко підтримувалися. Саме в арабських перекладах були збережені і дійшли до європейців праці античних вчених та мислителів, зокрема Аристотеля, Гіппократа, Евкліда,

Птолемея та ін., котрі знищувалися християнством як язичницькі. Поширенню знань сприяло те, що у VIII ст. араби навчилися в китайців виготовляти папір.

У великих містах існували вищі школи та величезні бібліотеки, при яких працювали переписувачі. Особливою шаною користувалися каліграфи – люди, які вміли красиво писати. Вони винайшли різні види почерків. Арабська каліграфія стала мистецтвом зображення слова. Її використовували не лише у письмі, а й в розписі порцеляни, на монетах, в оздобленні килимів та тканин, стін мечетей та в інших художніх цілях.

Арабські математики перейняли в Індії десяткову систему числення та цифри (нам відомі як арабські), створили алгебру, зробили низку значних відкриттів у геометрії. Успіхів було досягнуто і в астрономії: араби відкрили чимало зірок, склали карту зоряного неба, визначили окружність земної кулі. Використавши праці античних вчених, араби розвинули медицину, дослідили лікувальні властивості багатьох рослин і мінералів.

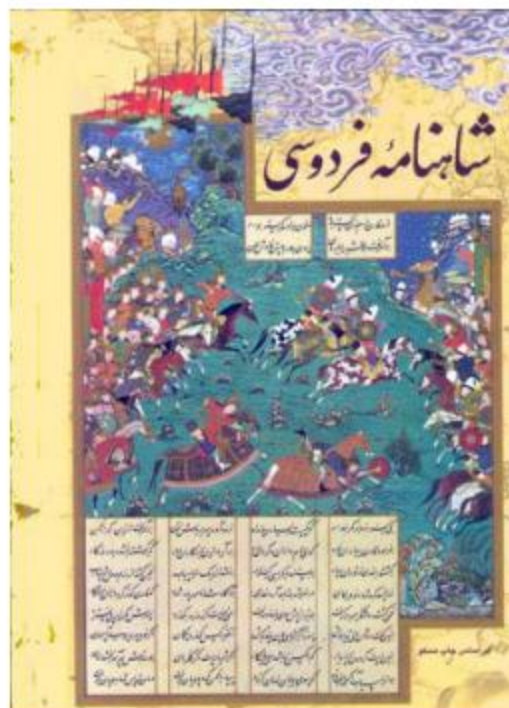
Арабські мандрівники відвідали багато країн та зробили їх детальні описи. Для далеких мандрівок вони споруджували надійні кораблі, робили детальні карти, навчалися виготовляти точні навігаційні прилади.

▲ Арабська каліграфія

MMMMSSCLXXVI 4376

▲ Запис числа 4376 римськими та арабськими цифрами. Поміркуйте, чому саме арабські цифри використовуються в математиці, а не римські.

◀ Сторінка з книги «Шах-наме»

▲ Арабська карта XII ст.

Чимало тогочасних творів арабської літератури увійшли до скарбниці світової культури. Особливо популярними були поетичні твори, короткі повчальні оповідання та збірки казок. Всесвітньо відомими є поема Фірдосі «Шах-наме» («Книга царів») та збірка казок «Тисяча та одна ніч».

Великої майстерності досягли арабські архітектори. В часи Арабського халіфату зводилися нові чудові міста, величні мечеті, палаці, університети та школи.

Мечеть – будівля, в якій збираються на молитву мусульмани, стає важливою та ошатною. Часто біля неї будують спеціальну вежу (мінарет), з якої закликають мусульман до молитви. Оскільки іслам забороняє поклонятися зображенням, то споруди прикрашаються переважно різноманітними візерунками й орнаментами, каліграфічними написами з Корану.

▲ Мечеть «Купол Скелі» в Єрусалимі, VII ст. (сучасне фото)

▲ Мінарет біля мечеті

Досягнення арабської культури мали значний вплив на Західну Європу. Чимало наукових знань та відкриттів потрапило до європейців від арабів.

■ Розвиваємо хронологічну компетентність.

Внесіть у синхронізовану хронологічну таблицю відомості про об'єднання арабів під владою Мухаммада, виникнення ісламу та ісламського літочислення. Який нині рік за мусульманським літочисленням? Що було раніше: правління Хлодвіга чи виникнення ісламу? Чи міг Юстиніан I бути сучасником Мухаммада?

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Хто є засновником ісламу? 2. Від якої події ведеться ісламське літочислення? 3. Як називається головна книга мусульман?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Наведіть 2–3 приклади впливу природних умов та розташування Аравійського півострова на заняття його мешканців. 2. Що означають поняття «халіфат», «іслам», «Коран», «експансія»? 3. Якими були особливості розвитку арабської культури?	1. Позначте на контурній карті напрямки завойовницьких походів арабів, територію Арабського халіфату в різні часи та його основні міста. 2. Порівняйте основні положення ісламу та християнства. Які в них були спільні та відмінні риси? 3. Порівняйте причини розпаду Арабського халіфату та імперії Карла Великого.	1. Висловіть судження про роль ісламу в об'єднанні арабів. Відповідь аргументуйте. 2. Як ви вважаєте, чому ідеї Мухаммада так швидко стали дуже популярними серед величезної кількості людей? Що цьому сприяло? 3. Чим можна пояснити високий рівень науки та культури в Арабському халіфаті?

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

За допомогою джерел інформації дізнайтеся, в яких сучасних країнах світу значна частина населення сповідує іслам. Яку роль нині відіграє Кааба серед мусульман?

ОЦІНИ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ!

Тематичний контроль «Перші середньовічні держави»

<http://bit.ly/2SogG7f>

Розділ 2

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 7. ЗВ'ЯЗОК ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ. РУХ НАСЕЛЕННЯ

1. Яким був зв'язок людини Середньовіччя та природного середовища?

Життя людини завжди залежить від природного середовища: клімату, рельєфу, наявності річок, морів, корисних копалин тощо. У Середні віки природні чинники визначали й тип житла, засоби пересування, одяг, їжу тощо. Географічні чинники часто визначали тип поселення, заняття населення, впливали на розвиток торгівлі. Наявність повноводних річок чи вихід до моря або океану сприяли розвитку рибальства, торгівлі та мореплавства. Сільські поселення виникали переважно на рівнинах, а оборонні споруди, замки будували на високих пагорбах.

Велику роль в житті середньовічної людини відігравав клімат, адже від нього залежав урожай та умови проживання. Протягом Середньовіччя кліматичні умови неодноразово змінювалися. На зміну сухому і прохолодному клімату у VIII ст. прийшло потепління, яке вже в XIII ст. змінилося різким похолоданням, яке тривало до XVII ст.

У Ранньому Середньовіччі більша частина Західної Європи була вкрита лісами. Ліс та його багатства в той час мали величезне значення для виживання людини навіть у несприятливі роки. У лісі заготовлювали деревину для будівництва та дрова для опалення помешкань. Селяни там часто випасали худобу, здебільшого свиней, які полюбляли жолуді. Дари лісу складали значну частку

■ **Поміркуйте!**

Які природні явища призводили до зменшення врожайності та голоду?

▲ **Ловля риби у струмку. Середньовічний малюнок, XV ст.**

▲ Сцена полювання. Середньовічна мініатюра

харчування середньовічної людини. У лісі полювали на дичину, збирали гриби, мед диких бджіл, усілякі плоди, ягоди та лікарські трави, які були основним лікувальним засобом тих часів. Зі шкури та хутра впольованих звірів виготовляли теплий одяг, який захищав людину в холодну пору року чи негоду.

Більшість володінь великих землевласників становили ліси. Тому вони часто обмежували для селян заготівлю деревини та дров, встановлювали обмеження для полювання.

■ Працюємо разом!

Прочитайте уривок з «Капітулярію» Карла Великого (створена на початку IX ст. інструкція з управління королівським помістям). Чи могли селяни вільно користуватися дарами лісів? Чому, на вашу думку, заборонялося вирубати ліс?

«Щоб ліси і заповідні хащі наші добре охоронялися; і якщо де виявиться зручне місце для розчищення, розчищали б, аби не дати полям заростати лісом; а де повинні бути ліси, ніяк не допускати вирубувати і губити їх; звірів же в заповідних хащах наших пильно берегти; піклуватися також про соколів і яструбів для нашої справи і оброку, які належать за це, ретельно збирати. Управителі, а також старости і люди їхні, якщо будуть ганяти свиней на випас у наш ліс, нехай самі платять першими покладену десятину, подаючи тим добрий приклад, щоб потім і інші люди їхні десятину платили повністю. Поля і займанищини наші добре обробляти і луки наші своєчасно охороняти.»

2. Якими були умови життя середньовічної людини?

У Середньовіччі в Західній Європі життя більшості населення проходило не в замках і не в містах, не в монастирях та не в заїжджих дворах, які ми зазвичай уявляємо собі, споглядаючи зараз пам'ятки середньовічної архітектури, читаючи історичні романи тощо. Переважна більшість людей проводили будні в полі та сільських хатинах. Сучасні дослідники вважають, що в VII ст. населення Західної Європи становило майже 15 млн. осіб, у середині X ст. – 22,5 млн. осіб, а в середині XIII ст. – 54,5 млн. осіб. Близько 90% тогочасного населення проживало в сільській місцевості.

■ Поміркуйте!

Чим був обумовлений раціон середньовічної людини?

Більшість сільськогосподарської продукції використовували для харчування. Але їжі не було вдосталь, і вона була досить одноманітною. Зазвичай харчувалися двічі на день: вранці й увечері. Основу раціону становили житній або пшеничний хліб, різноманітні каші, боби, ріпа, капуста, пшенична юшка з часником або цибулею.

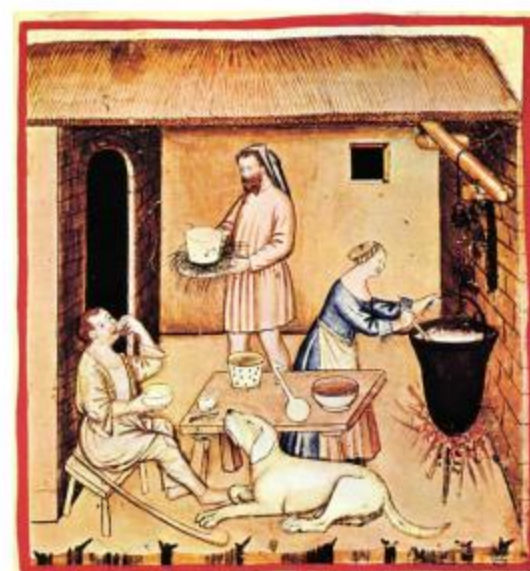
М'ясні страви найчастіше готували зі свинини, свійської птиці (курка, гуси, качки) та багатьох видів диких птахів, на яких розкладали тенета або полювали (лебеді, павичі, перепілки, куріпки, лелеки, жайворонки, коноплянки та інші). Яловичину споживали рідко, оскільки волів використовували як тяглову худобу, а корів – як джерело молочних продуктів. У багатьох прибережних регіонах основою раціону були морепродукти.

Фруктів та овочів споживали мало. З овочів широко використовували боби, цибулю та часник, капусту, моркву та буряк. Більшість звичних для нас овочів ще не була відома європейцям. На той час не існувало також більшості відомих сьогодні солодких сортів фруктів, тому фрукти переважно додавали до основних страв. Основним солодким продуктом був мед, а цукор потрапив до Європи зі Сходу лише в XIII ст. і дуже дорого коштував.

Для приготування страв часто використовували горіхи, каштани та жолуді. Зокрема, із

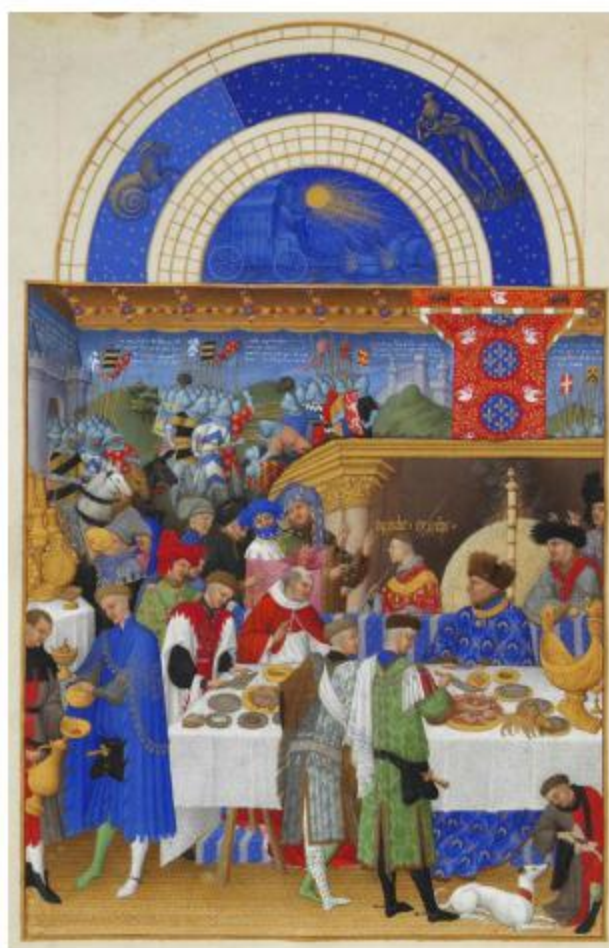
▲ Фото їжі, характерної для Середньовіччя, з фестивалю історичної реконструкції в Польщі

▲ Приготування і подача сиру. Малюнок XIV ст.

▲ Смаження пташок на рожнах. Під рожнами вузька неглибока посудина для збирання соусу, яким поливають м'ясо. Мініатюра з книжки новел Дж. Боккаччо «Декамерон», Фландрія, 1432 р.

◀ Мініатюра «Січень» з циклу «Пори року» з «Розкішного часослову герцога Беррійського» (бл. 1410–1416 рр.). Зображено герцога Беррійського на бенкеті. Він сидить під ошатним балдахіном біля каміну. Навколо багато прислуг. На столі дорогий посуд і начиння.

мелених жолудів випікали хліб та готували каші. Основними приправами були сіль, мед та оцет. Східні прянощі (перець, імбир, гвоздика, мускат, кориця) були рідкістю і продавалися на вагу золота.

Спрагу вгамовували різними напоями. Вода не скрізь була придатна для пиття, її знезаражували кип'ятінням, додавали мед чи вино. Тогочасні європейці надавали перевагу вину, пиву та медовусі. З різноманітних ягід та фруктів робили соки, замість чаю пили настої трав.

Свіже молоко (коров'яче, козяче, овече) не було можливості довго зберігати, тому перевагу надавали кисломолочним продуктам – сиру та вершковому маслу. Багато сортів сиру, які ми вживаємо сьогодні (едам, брі, пармезан, рікотта ті ін.), були вже добре відомі в Пізньому Середньовіччі.

3. Які найбільші лиха загрожували людині в Середньовіччі?

Практична робота!

За допомогою QR-коду або покликання ознайомтеся з наслідками чуми для Європи і виконайте поставлені завдання

<http://bit.ly/2TG6uXV>

▲ **Одяг від чуми.** У Середньовіччі вірили, що такий одяг рятує від «чорної смерті». На кінчик дзьоба чіпляли пахучі трави

За підрахунками вчених, середня тривалість життя середньовічної людини становила приблизно 40–45 років. У чому причина такої малої тривалості життя? Насамперед це найбільші тогочасні лиха – голод, різноманітні хвороби, епідемії та війни.

Зміна клімату та природні стихії часто викликали нестачу продовольства й навіть голод у неврожайні роки. Погане харчування, неякісна вода та низький рівень тогочасної медицини призводили до того, що середньовічний люд страждав від різноманітних хвороб.

Найстрашнішою з них була чума, яку називали «чорна смерть». У XIV ст. епідемія цієї хвороби вигубила в окремих країнах від чверті до половини населення. Не менші страждання приносили безперервні війни, під час яких гинули люди, втрачався врожай, знищувалися запаси продовольства.

4. Що змушувало середньовічну людину перебувати в постійному русі?

Середньовічний люд постійно перебував у русі й освоював нові території та шляхи. Причин, які спонукали до цього, було чимало: це і тогочасні лиха (війни, голод, епідемії), і нестача землі.

Господарський розвиток у країнах Європи впродовж XI–XIII ст. зумовив зростання населення, що в деяких регіонах призвело до перенаселення та нестачі землі. Частина селян полишали рідні краї та оселялися в містах. Інші шукали та освоювали вільні землі.

Заселення вільних (незаселених) земель або захоплення чужих територій із подальшим їхнім заселенням називається **колонізацією**. Розрізняють зовнішню та внутрішню колонізацію. Процес мирного освоєння нових земель із метою заселення та господарської діяльності в межах однієї країни називається **внутрішньою колонізацією**. У Західній Європі вона була найактивнішою в XI–XIII ст. **Зовнішня колонізація** – створення поселень (переважно сільськогосподарських) за межами своєї країни, іноді поєднана з підкоренням або винищенням місцевого населення.

Вільними землями в Європі були переважно ліси, болота та інші малопридатні для господарювання місцини. Переселенцям доводилося вирубувати та викорчувувати ліси й чагарники, будувати канали та захисні дамби, осушувати болота та зводити мости. Внаслідок колонізації відбулося освоєння віддалених місцевостей, зросли посівні площі, різко збільшилося населення та кількість населених пунктів, відбувся підйом сільського господарства, а високі врожаї стали запобіжником від голодних років. З часом продукти сільського господарства витіснили дари лісів з основного раціону харчування середньовічної людини.

Та нерідко освоєння земель набувало хижацького характеру. В цей період було вирубано та spalено величезні лісові масиви в Голландії, Англії, Франції, Іспанії, Італії, що спричинило обміління річок та інших водоймищ, вивітрювання ґрунтів. Зменшення лісів та необмежене полювання призвели до різкого зменшення видів звірини та пернатих.

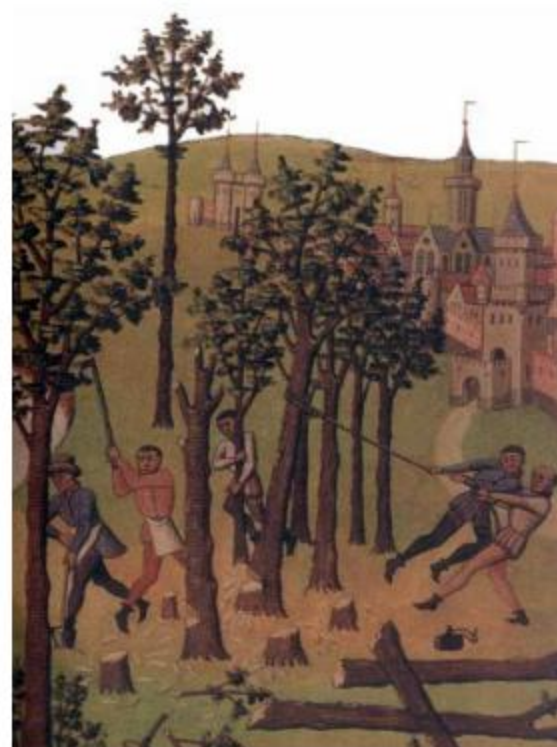
■ Обговоріть у групах

Які були основні причини та наслідки колонізації. Заповніть таблицю.

Причини	Колонізація	
	Наслідки	
	позитивні	негативні

▲ Мандрівники діляться хлібом та напоями. Середньовічний малюнок

▲ Вирубування лісу. Середньовічна мініатюра

◀ *Сільськогосподарський календар. Середньовічний малюнок з рукопису Петруса Кресценція*

■ **Працюємо в парі!**

Розгляньте середньовічний сільськогосподарський календар. Якою діяльністю займаються селяни та селянки? Чому, на вашу думку, художник саме так розподілив види робіт по місяцях?

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Які лиха загрожували середньовічній людині? Як вони впливали на населення в країнах Європи 2. Яку хворобу за доби Середньовіччя прозвали «Чорною смертю»? Чому?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Яку роль у житті середньовічної людини відігравав ліс та його дари? Чи справедливо називати тодішню Європу «країною лісів»? 2. Поясніть поняття: «внутрішня колонізація», «зовнішня колонізація». У чому їх відмінність? 3. Якими були причини й наслідки внутрішньої і зовнішньої колонізації середньовічної Європи?	1. На основі тексту та ілюстрацій складіть раціон середньовічної людини. Порівняйте їжу та напої людей тих часів з теперішніми. 2. Підготуйте (з використанням кількох джерел) розповідь (сценку, драматичну мініатюру) від імені людини, яка в пошуку кращої долі переселилася на нові землі. Що її там очікувало?	1. Висловіть судження: чому середньовічний люд перебував у постійному русі? 2. Чи погоджуєтесь ви із тезою, що в епоху Середньовіччя між людиною і природою панувала цілковита гармонія? Свою відповідь аргументуйте.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. До яких наслідків призвело вирубування лісів та необмежене полювання в Середньовіччі? Яку роль відіграють ліси нині?

2. Чи є нині приклади хижацького ставлення до природних ресурсів? Чому важливо берегти природні ресурси планети?

§ 8. СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. ФЕОДАЛІЗМ

1. Як виник новий суспільний устрій – феодалізм?

■ Пригадайте!

Які верстви населення були в Стародавніх Греції та Римі? Яким було їхнє становище та обов'язки в суспільстві?

■ Обговоріть у класі!

Чому земля була найбільшою цінністю в період Середньовіччя?

В епоху Середньовіччя в Європі склалися особливі суспільні відносини, які називають феодальними. Як же ці відносини сформувалися?

Середньовіччя – це епоха, яка насичена постійними війнами. Кожен правитель намагався створити сильне військо, насамперед важку кінноту. Це вимагало величезних коштів, і не кожен воїн був спроможний придбати коня і обладунок.

Тоді королі, які були власниками всієї землі в державі, почали передавати найвищому прошарку знаті у довічне володіння земельні наділи (бенефіції) разом із прикріпленими до неї селянами. За це знать зобов'язувалася нести військову службу та виконувати певні обов'язки. З часом такі наділи стали

спадковими і почали називатися **феодами**. Відповідно, власників землі, які були також представниками влади, називають **феодалами**. Саме через це Середньовічне суспільство називають також **феодальним**.

Феод – спадкове земельне володіння в епоху Середньовіччя, надане сеньйором своєму васалові, за яке потрібно було нести службу (переважно військову).

Феодалізм – суспільний устрій епохи Середньовіччя, основою якого є власність феодалів на землю та залежність від них селян.

▲ Рицарська кіннота середини XIII ст. Мініа-тюра з Біблії Мацієвського

2. На які стани поділялося суспільство в Європі в період Середньовіччя?

Протягом Раннього Середньовіччя в Європі сформувалася нова структура суспільства. Воно поділялося на три стани: 1) «тих, хто моляться» (духівництво), 2) «тих, хто воюють» (світські феодали (рицарі), 3) «тих, хто працюють» (міщани та селяни).

Вважалося, що суспільство розділене на три стани Богом, який визначив місце кожної людини в одному з них. Так, духовництво мало піклуватися про душі людей та молитися перед Богом за них. Обов'язком світських феодалів було воювати, захищати короля та його підданих. Обов'язком третього стану було працювати й утримувати два вищі стани.

■ **Працюємо в парі!**

Прочитайте уривки з творів Адальберона Ланського та Етьєна де Фужера про три стани суспільства. Дайте відповіді на запитання: 1. Як автори пояснюють такий поділ суспільства? 2. Які обов'язки мав кожен стан?

▲ «Червень». Мініатюра братів Лімбургів із середньовічного календаря

Уривок з поеми Адальберона Ланського про три стани суспільства (XI ст.)

«Перший стан – воїни, захисники церкви і народу, усіх без винятку, як сильних, так і слабких... Другий стан – селяни; ці нещасні люди отримують щось лише ціною важкої праці. Усім – грошима, одягом, харчами – забезпечують вони увесь світ. Жодна вільна людина не змогла б прожити без селян... Селянин годує господаря, який стверджує, що це він годує селянина... Так дім Божий (суспільство) поділяється на три частини: одні моляться, інші воюють, ще якісь працюють. Три... частини не потерпають від своєї відокремленості: послуги, надані однією з них, створюють умови для праці двох інших; відповідно кожна частина піклується про ціле. Так цей троїстий союз залишається єдиним, завдяки чому панує закон, а люди насолоджуються миром.»

XII ст. Етьєн де Фужер про три стани мовою поезії

«Священника уділ – за всіх молитися.
А рицаря – на полі бою битися.
І славою в борні покритися.
Обов'язок селян – трудитися.»

■ **Обговоріть у класі!**

Розгляньте зображення, яке ілюструє уявлення французького суспільства XIII ст. про основні верстви населення: «ті, хто моляться», «ті, хто воюють», «ті, хто працюють». Як ви вважаєте, чому перелік подано саме в такому порядку? Поясніть свою думку.

Суспільні стани – усталені групи людей, які відрізняються своїми спадковими правами та обов'язками, місцем у суспільстві. Належність до певного стану регулювалася нормами писаного і звичаєвого права (традицією).

▲ Три стани середньовічного суспільства. Середньовічна мініатюра

3. Що таке «васалітет» та феодальна драбина?

Важливу роль у середньовічному суспільстві відігравали «ті, хто воюють», тобто світські феодалі. У їхньому середовищі сформувалася система відносин – васалітет, свого роду ієрархія – феодальна драбина.

На вершині феодальної драбини був король. Він вважався верховним сеньйором (або сюзереном) усіх феодалів. Нижче розмістилися найвища знать – герцоги, маркізи, графи. За службу вони отримували від короля феоди – земельні наділи. Вони вважалися **васалами** самого короля. Найвища знать своєю чергою могла надати феоди баронам, а ті – рицарям.

Взаємини між різними прошарками феодалів були чітко визначені взаємним підпорядкуванням. Той, хто займав вищий щабель, називався *сеньйором*, а підлеглий йому феодал – *васалам*. Васали були зобов'язані нести військову повинність, викуповувати сеньйора з полону, виконувати його певні доручення тощо. Своєю чергою сеньйор брав васала під заступництво та захищав його від посягань ворогів. Отже, відносини між феодалами нагадували своєрідну драбину, де кожен займав певний щабель і одночасно міг бути васалом одного і сеньйором інших феодалів.

Наприклад, герцог міг бути васалом короля й сеньйором котрогось барона чи рицаря. Бувало, що й король міг бути васалом папи римського чи іншого короля. Васали присягали на вірність своїм сеньйорам; проте діяло правило безпосереднього підпорядкування: «Васал мого васала – не мій васал». Це означало, що кожен сеньйор міг розраховувати лише на своїх васалів. У разі війни васали повинні були допомагати сеньйору та привести із собою загін воїнів (своїх васалів). Тобто король (як сеньйор) не втручався у стосунки між герцогами (як васалами) та маркізами (які були васалами герцога, а не короля) і т. д.

Практично всі представники військового стану володіли землями (окрім найбільш

■ Працюємо в парі!

За текстом та уривками з документів встановіть, якими були взаємовідносини між сеньйорами та васалами. Напишіть від імені сеньйора листа васалу, а потім навпаки: від васала – сеньйору.

Феодальна драбина (ієрархія) – система взаємного підпорядкування між феодалами, заснована на відносинах «сеньйор – васал». На вищих «щаблях» перебували найбільші, на нижчих – середні, ще нижчих – дрібні феодалі.

► «Рицарі Христа» (фрагмент вітання собору Св. Бавона в Генті, розписаного Яном ван Ейком, 1426–1432 рр.)

ніших рицарів – переважно молодших синів, які залишилися без спадку). Великими землевласниками були також монастирі.

Здебільшого підпорядкування між сюзереном (королем) і васалами (герцогами та графами) було формальним, адже вони мали право оголошувати мир і війну, карбувати монети, чинити суд на своїй території. Інколи це призводило до того, що васал міг оголосити війну сюзерену. Найнижчий щабель феодальної драбини займали рицарі, що не мали своїх васалів.

Васалітет – система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів)

Відносини між сеньйором (сюзереном) та васалами складали систему **васалітету**. Вона виникла у VIII–IX ст. і проіснувала до XIII–XIV ст. У цілому ж взаємини між феодалами були досить заплутаними – землі могли бути отримані від різних сеньйорів чи навіть сюзерена, рицарі подеколи

залишалися без спадку і службою на нового сеньйора намагалися здобути собі землю тощо. Це призводило до постійних військових сутичок та земельних суперечок, що здебільшого шкодило селянам, адже на їхні інтереси ніхто не зважав.

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

■ *Працюємо в парах!*

Прочитайте уривки з документів. Визначте основні взаємні обов'язки васалів і сеньйорів.

Уривок із листа єпископа Шартрського до герцога Аквітанії про взаємні обов'язки васала і сеньйора (XI ст.)

«Хто клянеться у вірності своєму сеньйорові, завжди повинен пам'ятати про такі шість (зобов'язань): не завдавати шкоди тілу сеньйора; не видавати його таємниць і не нищити

його укріплень... не чинити перешкоди праву, суду й усьому, що стосується його становища і прав... не завдавати шкоди його володінням... не заважати йому досягати того, чого він легко може досягти, а також не робити для нього неможливим те, що насправді можливе. Якщо відданий (васал) убережеться від цих шкод, як того вимагає справедливість, то й (тоді) не заслуговує він за це феода, бо не досить не чинити зла, треба робити благо. Крім того, щоб, виконуючи згадані шість (зобов'язань), давав пораду і допомагав своєму сеньйорові без обману, якщо хоче бути нагороджений феодом, а також завжди зберігати відданість, у якій запрягнувся. І сеньйор у всьому повинен поводитися так само щодо свого підданого (васала)».

Сеньйори й васали за Жанном Ібеліном

«...Ніхто, вступивши вже раз у васальну залежність, не може потім стати васалом іншого, не застерігши вірності своєму першому сеньйорові й не діставши на те в нього дозволу... Кожний васал... повинен захищати й охороняти свого сеньйора проти всіх... Ставиться йому... в обов'язок не підіймати і не примушувати підіймати руки на особу сеньйора, а також не терпіти і в міру сил не допускати, щоб хтось інший робив це...».

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Які суспільні стани існували в середньовічному суспільстві?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Як ви розумієте поняття «суспільний стан», «феод», «феодалізм», «васалітет», «феодальна драбина»? 2. Як ви розумієте вислів: «Васал мого васала – не мій васал»? 3. Чому суспільний устрій епохи Середньовіччя називають феодальним?	1. Охарактеризуйте соціальне становище і роль кожного з основних станів середньовічного суспільства. 2. Визначте особливості феодалізму. 3. Що спільного і відмінного в структурах середньовічного та античного суспільств?	1. Які особливості були у відносинах між феодалами в Середньовіччі? Чи можна їх назвати гармонійними? 2. Висловіть своє ставлення до теорії про три стани суспільства. Як, на думку середньовічних мислителів, були розподілені обов'язки між різними станами суспільства?

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. Які сучасні твори, фільми про рицарів ви знаєте? Опишіть свої враження від них. Пов'яжіть інформацію, отриману з цих творів, із тим, про що ви довідалися на цьому уроці.

ГОТУЄМОСЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ!

Об'єднайтеся у малі групи та оберіть для дослідження одну із тем (кожну може досліджувати кілька груп). Використовуючи наведені в підручнику матеріали (текст, ілюстрації, уривки з історичних документів) та додаткові джерела, виконайте поставлені завдання. Дотримуйтеся пам'ятки щодо роботи в малих групах. Результати свого дослідження представте однокласникам та однокласникам на уроці у вигляді усного повідомлення чи мультимедійної презентації.

§ 9. СТАНИ ФЕОДАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА (практичне заняття)

1. Яку роль відігравало духівництво в середньовічному суспільстві?

Життя середньовічної людини було тісно пов'язане з церквою. Тогочасний люд був глибоко переконаний, що головним у їхньому житті є стосунки з Богом, а турбота про спасіння душ християн якраз було обов'язком духовенства. Тож цілком закономірно, що духівництво посідало найпочесніше місце в суспільстві.

■ Працюємо в парі!

Використовуючи наведені в підручнику матеріали (текст, ілюстрації, уривки з історичних документів) визначте, яке місце посідала християнська церква в середньовічному суспільстві. Свою думку обґрунтуйте.

▲ Фреска Томмазо да Модени, на якій зображено кардинала Гуго де Сен-Шера (1352 р.)

▲ Келія, монастир Св. Георгія, Штайн на Рейні. Швейцарія

Вони здійснювали богослужіння та церковні таїнства (хрещення, вінчання, причащення, сповідання тощо). Крім цього, церква визначала норми моралі та поведінки прихожан.

Церква також відігравала величезну роль в об'єднанні держави. Духівництво було звільнено від податків та від служби у війську. Населення платило на користь церкви десяту частину від прибутків – церковну десятину.

У період Середньовіччя духовенство переважно було освіченим, виконувало також функцію моральних наставників. Учені, художники, поети, музиканти здебільшого були представниками духовенства. Водночас вони могли займати високі державні посади, а їхній вплив поширювався на всі верстви.

Уривок зі статуту монастиря св. Бенедикта про чернече життя (VI ст.)

«...Особливо твердо треба з корінням вирвати з монастиря жагу до власності, щоб ніхто не мав права нічого ні дати, ні взяти... не мати нічого власного, жодної речі, ні книги, ні дошки, ні грифеля, зовсім нічого: бо ніхто з братів уже не має у своїй власності ні тіла свого, ні волі своєї...»

Вважаю, що достатньо буде пропонувати дві страви на усіх трапезах...

▲ Мініатюра з книги XV ст., на якій зображено монахів, що займаються геометрією та астрономією

якщо вдасться роздобути фрукти чи овочі, то подавати і цю третю їжу... Від м'яса чотириногих усі категорично мають утримуватися, крім... хворих.

Монастир треба організувати так, щоб усе необхідне, наприклад вода, млин, сад, пекарня, різні майстерні, були на території монастирського двору, аби монахи не мали необхідності виходити за стіни монастиря, бо це не дуже корисно для їхніх душ...»

2. Яким було середньовічне рицарство?

Рицар, лицар (пол. rycerz, від нім. Ritter – середньовічний шляхетський титул в Європі.

Усі світські феодали вважалися рицарями. Звання рицаря не переходило в спадок, його надавали після досягнення повноліття за особливі заслуги на полі битви або після спеціальної військової підготовки та виховання (претендент мав прослужити сім років зброєносцем у якого рицаря). Також потрібно було пройти спеціальну процедуру посвячення в рицарі, яка найчастіше проводилася на свята: Різдво, Великдень, Вознесіння.

Спочатку рицарем називали простого воїна, який ніс як васал військову службу сеньйору, зазвичай кінну. З часом у рицарів виникли свої ідеали, розуміння честі та правила поведінки в суспільстві. Рицар мав дотримуватися слова, бути вірним сеньйору, захищати християнську віру та знедолених, дотримуватися правил хорошого тону. Так слово «рицар» з часом стало набуло ширшого значення і стало синонімом знатності й благородства.

Улюбленими розвагами рицарів були полювання із соколом та рицарські поєдинки – турніри. На його початку суперники роз'їжджалися в протилежні боки арени. За спеціальним сигналом суперники рушали назустріч один одному. Рицар мав тупим списом вибити суперника із сідла. Нагородою для переможця був кінь та військово спорядження супротивника.

Із озброєння в рицаря був довгий важкий спис та меч з хрестоподібним руків'ям (рідше бойова сокира або палиця). Для захисту тіла спочатку рицарі вдягали гнучку кольчугу (сорочку зі скріплених між собою мета-

■ Поміркуйте!

Використовуючи наведені в підручнику матеріали (текст, ілюстрації, уривки з історичних документів) дайте відповіді на запитання: 1. Хто такі рицарі і як ними ставали? 2. Яким було їхнє озброєння? 3. Чи варто ідеалізувати середньовічне рицарство? Свої відповіді обґрунтуйте.

▲ Давид I (король Шотландії) посвячує зброєносця в рицарі. Середньовічне зображення

▲ Панна допомагає рицарю вдягти обладунки. Середньовічна мініатюра

▲ Король Рене виїжджає на турнір. Мініатюра з поетичного опису турніру в Сомюре, Франція, 1470–1480 рр.

левих кілець). З XIV ст. почали використовувати ковані лати. Голову рицаря захищав шолом, а лице – забрало. Крім того, рицар мав великий щит, на якому був зображений розпізнавальний знак його роду – герб. Для бойового коня рицаря теж виготовляли захисний обладунок.

▲ Рицарський турнір. Середньовічна мініатюра

▲ Сутичка рицарів. З виставки музею в Дрездені

▲ Озброєння рицаря. Метрополітен-музей, Нью-Йорк

Обладунок рицаря був настільки важким, що його везли на возі, а самого рицаря супроводжував цілий почет із слуг та зброєносців. Рицар його вдягав лише перед самою битвою. Відповідно й підбирали бойових коней, щоб могли витримати і самого вершника, і його обладунок. У бою вершник нагадував фортецю, що рухається. Після винайдення вогнепальної зброї рицарство, як військова сила, поступово занепадає.

Утім, не варто ідеалізувати рицарів. Часом вони були неосвіченими, корисливими, грубими, проявляли зухвалість та агресивність до навколишніх. У мирний час рицарі часто вели між собою війни, грабували мирне населення та чинили насилля. Це набуло такого масового характеру, що церква в XI–XII ст. змушена була ухвалити кілька законів про Мир Божий, які забороняли рицарям воювати під час релігійних свят, щотижня з вечора середи і до ранку понеділка, а також у призначені церквою для роздумів і молитов години святвечора та посту. За порушення Миру Божого накладали штрафи, тілесні покарання, могли навіть конфіскувати майно чи відлучити від церкви.

▲ Ідеалізоване зображення середньовічного рицаря. Середньовічна мініатюра

▲ Рицарські обладунки. XV ст.

▲ Рицарі XII ст. Мініатюра з середньовічного рукопису. XII ст.

Уривок із твору Цезарія Гейстербахського «Діалог про чудеса».

«Жив у Саксонії (Німеччина) рицар на ймення Лудольф. Це був справжній-сінський тиран. Одного разу він скакав по дорозі на коні, одягнений у нове пурпурне вбрання, і зустрівся з селянином, який їхав на своєму возі. Грязюка, що бризнула з-під коліс, забруднила одяг Лудольфа, і тоді цей пихатий рицар, не тямлячи себе від гніву, вихопив свій меч і відтяв ним ногу селянинові».

3. Що являв собою середньовічний замок рицаря?

Постійні військові напади і сутички, як між сусідами, так із зовнішніми ворогами, призвели до становлення в Європі нового типу споруд – замків. Це були будівлі, що поєднували функції фортеці як оборонної споруди та повсякденного житла феодалів. Майже вся територія Європи була вкрита замками. Наприклад, на території сучасної Франції їх збереглося майже 5000.

Місце для будівництва замків обирали зручне для оборони – переважно на пагорбі або на горі, інколи – на острові посеред річки чи озера. Спочатку їх будували з дерева, а з XI ст. – з каменю, оточували ровом з водою, обносили високими і товстими стінами. У замок можна було потрапити лише через звідний міст, який на ніч чи під час нападу ворогів піднімали за допомогою спеціальних ланцюгів.

У центрі замку знаходилася головна вежа – донжон. Він слугував останнім оборонним рубежем, якщо ворог долав зовнішні укріплення. Підвали донжона використовувалися для зберігання припасів, там же був колодязь. На верхніх поверхах були приміщення, де мешкали феодал з родиною, слуги. У багатьох замках передбачався потаємний хід, що вів до лісу чи річки, по ньому захисники замку могли рятуватися втечею. Таким чином замок був надійним місцем, щоб витримати багатомісячну облогу ворога.

■ Працюємо разом!

Підготуйте (з використанням кількох джерел) усне повідомлення чи презентацію на тему «У феодальному замку».

▲ Кам'янець-Подільський замок (сучасний вигляд)

▲ Замок Лідс, Англія

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

Кожна група досліджує один з феодальних замків. За допомогою QR-коду ознайомтеся з відповідним відео-матеріалом. Підготуйте уявну екскурсію обраним феодальним замком.

<http://bit.ly/378x8N2>

▲ Замок Гогенцоллерн у Німеччині

▲ Донжон Венсенського замку, Франція. XIV ст.

▲ Донжон Руенського замку, Франція. XIII ст.

■ Підготуйте

(з використанням кількох джерел) усне повідомлення чи презентацію на тему «Життя селян та селянок у середні віки».

4. Якими були умови життя селян?

Найчисленнішою верствою середньовічного суспільства були селяни. Постійні небезпеки змушували їх звертатися по захист до могутнього феодала. За це йому сплачували або частину врожаю – оброк, або працювали на його землях (відбували феодальні повинності). Феодал своєю чергою

брав на себе зобов'язання захищати землі від нападів, а також чинив суд і міг втручатися в особисте життя (дозвіл на переїзд, одруження тощо – на свій розсуд). Так селяни опинялися в залежності від свого пана.

Уривок з грамоти 1060 р. про феодальні повинності французьких віланів¹

«Нехай буде відомо, що всі обкладені оброком двори повинні нести однаковий оброк; кожний двір повинен давати щорічно по 8 денаріїв... по 8 мірок пшениці і 24 мірки вівса... А також виноградник, що колись належав абатові, двічі на рік потрібно копати, підрізати і виконувати на ньому всі необхідні роботи, потім вичавлювати виноградний сік і dopravляти його для зливання в панські бочки; якщо ж виноградник буде перетворений на поле, повинні працювати, належно обробляючи поля, скільки буде потрібно, аж до dopravляння зібраного врожаю до панських комор».

Уривок із твору Філіппа де Бомануар «Кутюми Бовезі» (XIII ст.)

«Існує багато проявів особистої кріпосної залежності. Адже частина кріпаків настільки підлеглі своїм сеньйорам, що ці сеньйори можуть розпоряджатися усім їхнім майном, мають над ними право життя і смерті, можуть кидати їх до в'язниці за своїм бажанням – винуватих чи безвин-

¹ Вілан (лат. – маєток) – у середньовічній Західній Європі – феодально залежний селянин; у Франції, зберігаючи особисту свободу, перебував у земельній залежності від феодала.

них – і ні перед ким за це не відповідають, хіба що перед самим Богом. З іншими поводяться милосердніше, бо за життя сеньйори не можуть нічого від них вимагати..., окрім їхніх чинів, ренти та повинностей... І коли вони помирають чи одружуються на вільних жінках, усе їхнє майно... дістається сеньйору... І якщо кріпак помирає, немає в нього спадкоємця, окрім сеньйора, і дітям кріпака нічого не дістається, якщо вони не заплатять викуп сеньйорові».

Усе необхідне для життя селян та феодалів (продукти харчування, ремісничі вироби, зброю, тканини, одяг та ін.) вироблялося в їхньому господарстві, тому не було потреби щось купувати чи продавати. У кожному селі були власні ремісники, зокрема ковалі, мірошники, гончарі, ткачі тощо. Лише за деякими товарами, наприклад за сіллю чи залізом, вирушали до місць, де їх добували. Там їх обмінювали на продукти своєї праці. Оскільки торгівля була слабо розвинена, то гроші були рідкістю навіть у феодалів.

Тип господарства, за якого майже все необхідне виготовляється на місці, а не купується, називається *натуральним*.

Оскільки самій людині вести господарство було вкрай складно, то шлюб укладали переважно з розрахунку. До уваги брали здоров'я, статки, придане. У більшості родин народжувалося багато дітей (близько десяти), проте до юнацького віку доживали лише 1–2. Відносини в сім'ї здебільшого були ієрархічними: найбільше шанувався чоловік, а також старші родичі. Діти переважно сприймалися як маленькі дорослі, тож їх змалечку залучали до роботи.

Жителі одного чи декількох сусідніх сіл об'єднувалися в громади. На загальних зібраннях селяни розділяли земельні наділи, встановлювали порядок користування угіддями (лісом, луками, водоймами).

Громада слідкувала за порядком на своїй території, обирала старосту, будувала власну церкву або капличку, утримувала священників, надавала

Лютий.
Заготівля дров

Грудень.
Випас свиней у лісі

Липень.
Жнива і стрижка овець

Жовтень.
Сівба озимини

допомогу бідним, удовам, сиротам. Спільними зусиллями селяни ремонтували дороги, мости, організовували своє дозвілля. Поза громадою вижити було практично неможливо, тому вигнання було найгіршою карою для людини. Вигнанець позбавлявся всіх прав і підтримки громади.

Прочитайте уривок з «Кентервільських оповідок» Дж. Чосера, написаних у XIV ст. Які емоції викликає такий опис селянина? Про що з його життя хотілося б дізнатися детальніше?

*«...вперто гній возив на поля шмат.
То чоловік був добрий, роботящий,
У поведінці певний і путящий.
Він Бога в світі над усе любив,
Не шкодував Йому подячних слів,
І ближнього любив він, як годиться.
Навик у полі тяжко він трудиться;
Бідасі кожному допомагав
В ім'я Христа, і грошей сам не брав.
Завжди платив він десятину справно
За все, давно отримане й недавно.
Він на кобилі був і в опанчі...»*

ОЦІНІТЬ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ ПІСЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Продовжте речення: «На цьому практичному занятті я дізнався/дізналася про..., навчився/навчилася..., зрозумів/зрозуміла...».

§ 10–11. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

1. Як відроджувалося міське життя в Західній Європі?

■ Пригадайте!

Які міста Стародавнього світу ви знаєте? Який вигляд вони мали? Якими були заняття та умови життя їх мешканців? Якою була доля цих міст після падіння Західної Римської імперії?

Після падіння Західної римської імперії і до XI ст. переважна більшість населення Західної Європи вела натуральне господарство. А це означає, що торгівля відбувалася переважно тими товарами, що не вироблялися в певній місцевості або були предметами розкошів. Часто товари не продавали, а обмінювали. Але здебільшого купцями були іноземці або мандрівники. Торгівля зазвичай відбувалася в певних місцях у визначені дні. Згодом навколо таких місць почали формуватися невеличкі торговельні містечка. Спосіб життя біль-

■ Працюємо в парі!

Прочитайте наведену нижче інформацію про передумови формування міст у період Середньовіччя. Працюючи в парі, виділіть 3–4 основні причини появи міст.

шості містян у той час мало відрізнявся від сільського. Подекуди центральні площі міст використовували як пасовища.

У X–XI ст. в Європі почалося відродження деяких старих і виникнення нових міст. Чому це відбувалося? У цей час поступово формується дедалі більша спеціалізація ремісників.

Їхні вироби були якіснішими, ніж ті, що виготовляли селяни, і користувалися більшим попитом. Тогочасний селянин вже не міг бути одночасно і вправним ремісником. У той час у результаті освоєння нових земель, використання якісніших знарядь праці зросло виробництво сільськогосподарської продукції. Тож селяни отримували надлишкову продукцію, яку можна було обміняти на вироби ремісників чи продати. Це призвело до розвитку системи ярмарків та регулярних базарів. Умілі ремісники також не встигали одночасно і вироби на замовлення та продаж виготовляти, і землю обробляти. Отже, з часом відбувається відокремлення ремісництва від сільського господарства.

Значну частину своїх виробів ремісники мусили віддавати феодалу як оброк, розмір якого зростав. Та й збути всю продукцію в межах села майстри вже не могли. Тому ремісники часто залишали свої села й селилися у більш придатних для виробництва та збуту своєї продукції місцях там, де можна було і вироби свої продати, і необхідну для роботи сировину придбати.

У Північно-Західній та Центральній Європі нові постійні поселення ремісників виникали переважно навколо великих замків, помість та монастирів, на перетинах важливих шляхів, поблизу зручних морських гаваней та річкових переправ. У таких поселеннях оселялися також купці й селяни, які втікали від утиску своїх феодалів. Так на місці ремісничих поселень виникали нові міста.

У Південній Європі з розвитком поступово відроджувалися античні міста, втім переважно вони вже були не адміністративними центрами, а осередками ремесла й торгівлі.

■ *Працюємо в парах!*

Визначте, представники яких ще верств населення, окрім ремісників та торговців, селилися в містах та чому.

▲ Давньоримські руїни. Трир, Німеччина

▲ Брама середньовічного міста. Малюнок X ст.

■ Працюємо в парі!

Розгляньте в атласі карту середньовічної Європи (XIII–XV ст.). Визначте, в яких регіонах було найбільше міст. Чим, на вашу думку, це можна пояснити?

■ Обговоріть у класі!

Ознайомтеся з уривком із «Фландрської хроніки» про походження міста Брюгге (IX ст.) і дайте відповіді на запитання: 1. Де і як виникло місто Брюгге? Як із цим пов'язана його назва? 2. Про що свідчить той факт, що в місті почали зводити заїжджі двори та готелі? 3. Поясніть, чому багато середньовічних міст виникали біля стін замків, мостів або поблизу монастирів?

▲ Порт міста Брюгге. XV ст.

З часом кількість міст і містечок зростала, хоча й нерівномірно по Європі. Мешканці практично будь-якого села могли дістатися найближчого міста принаймні за день. Середньовічні міста здебільшого були порівняно невеликими. Зазвичай це 3–5 тис. населення. Навіть у XIV–XV ст. великими вважалися міста з населенням 20–30 тис., і лише деякі мали населення 80–100 тис. (Константинополь, Париж, Мілан, Венеція, Флоренція, Кордова, Севілья).

З «Фландрської хроніки» про походження міста Брюгге (IX ст.)

«...Граф Фландрії Бодуен Залізна Рука збудував укріплений замок із звідним мостом. Після цього для

потреб мешканців замка почали з'їжджатися до воріт біля його моста торгівці або продавці більш цінних речей, потім крамарі, потім власники заїжджих дворів, щоб нагодувати і дати притулок тим, хто вів торговельні справи в присутності государя, який часто бував там; почали зводити будинки та влаштовувати готелі, де розміщалися ті, хто не міг мешкати всередині замка. Увійшло в них у звичай говорити: «Йдемо до моста». Поселення тут настільки розрослося, що незабаром утворилося велике місто, яке й досі у просторіччі носить назву «міст», оскільки їхньою мовою «брюгге» означає «міст».

2. Який вигляд мали середньовічні міста?

■ Обговоріть у класі!

Розгляньте в підручнику зображення середньовічних міст. Зробіть припущення: які основні частини середньовічного міста? Порівняйте своє припущення з наведеним нижче текстом підручника. Які з ваших припущень виявилися правильними?

Найчастіше міста оточували кам'яними стінами із сторожовими вежами, за якими був рів із водою та підвісним мостом. Центральними в містах переважно були ринкові площі, на яких розміщувався собор та ратуша (будівля міської ради). Зазвичай представники однакових чи схожих професій селили-

▲ Середньовічні міста. Середньовічні зображення

ся поряд. Згодом цього простору ставало замало, і навколо міського центру (бург, сіте, град) поступово виникало передмістя, яке заселяли ремісники, дрібні торгівці та городники. З часом і цю частину укріпляли захисними стінами.

Фортечні мури не дозволяли місту довільно збільшувати свою площу, тому вулиці були вкрай вузькими («не ширше довжини списа»), а будинки зводили впритул один до одного. Верхні поверхи, балкони, дахи подекуди з'єднувалися над вуличками. Унаслідок цього світло майже не потрапляло в домівки. Оскільки будинки середньовічних міст не мали звичної для нас нумерації, то їх заміняли вивіски, на яких зображували символи професій, скульптурні портрети господарів і навіть барельєфи на релігійні сюжети.

Населення середньовічних міст було строкатим. Переважну більшість складали ремісники й купці. У великих містах мешкали й феодала зі своїми воїнами та прислугою, духовництво, чиновники, студенти та викладачі університетів.

На першому поверсі будинків зазвичай розміщувалися крамниці, різноманітні майстерні, кухні, над ними містилися житлові приміщення. Розвивалася й сфера послуг, тож у містах були корчми, готелі, лазні, перукарні та

▲ На вулицях міста. Середньовічне зображення

▲ Городяни та городянки. Зображення XIII ст.

ін. На вулицях було брудно, адже каналізації не існувало. Частина городян не полишала заняття сільським господарством, мали городи і тримали худобу. Часто попід будинками паслися кози, вівці, свині, кури, гуси тощо. Через ці особливості міста часто страждали від епідемій та руйнівних пожеж.

3. Як міста боролися за своє самоврядування?

■ **Поміркуйте!**

Як ви вважаєте, чому виникло прислів'я «Міське повітря робить вільним»? Прочитайте наведений нижче текст та порівняйте зі своїм припущенням.

Комуна (міська) – самоврядне середньовічне місто, громада якого домоглася незалежності від феодала.

Виникаючи на землях феодала, міста залежали від нього та були зобов'язані сплачувати або, подібно до селянської общини, відробляти податок. Саме прагнення феодалів отримати якомога більше прибутків спровокувало боротьбу міст за самостійність, що охопила практично всю Західну Європу в X–XIII ст. Спочатку це відображало прагнення містян позбутися найбільш важких поборів та отримання певних торговельних привілеїв. Згодом важливими стали також політичні цілі – міське самоврядування та особливі права, тобто встановлення комуни. Боротьба міст проти феодалів у X–XIII ст. отримала назву **комунальний рух**.

Інколи містянам вдавалося домовитися із сеньйором і викупити в нього окремі права і свободи. Часто сеньйори не йшли на поступки, і тоді починалася боротьба, яка подекуди тривала століттями і нерідко супроводжувалася повстаннями та війнами. Проте багато міст так і не домоглися повного самоврядування і продовжували сплачували феодалам (сеньйорам) оброк, штрафи, мито.

Ті міста, які ставали незалежними від феодалів, називалися комунами (від лат. – спільний). Вони обирали міську раду, встановлювали розмір податків, мали власний суд, скарбницю, військо (ополчення).

У місті Магдебург (Німеччина) наприкінці XII – початку XIII ст. був впорядкований збір норм, який регулював права міста на самоврядування, власний суд, оподаткування, свободу городян. Він увійшов у історію як Магдебурзьке право.

▲ Фортесні мури середньовічного міста Каркассонн, Франція

▲ Середньовічна ратуша в єпископському місті Бамберг

Для допитливих!

Спочатку словом «бюргер» у Європі називали всіх містян. Але майно та соціальне становище містян суттєво відрізнялося. Вони умовно поділялися на патриціатів, заможних торговців, ремісників, домовласників та плебеїв. Згодом, у XII–XIII ст. «бюргерами» стали називати лише повноправних містян (тих, хто брали участь у міському самоврядуванні). А в XIV–XV ст. цим словом вже називали лише багаті та середні верстви містян, з яких згодом і сформувалася буржуазія.

Проте повне самоврядування було практично неможливим навіть для великих та багатих міст на королівських землях і в країнах із сильною центральною владою. Навіть якщо такі міста-комуні отримували право обирати органи самоврядування, над ними зберігався контроль представника влади (короля), вони продовжували сплачували невеликі податки колишньому сеньйорові й королю.

Дрібні міста переважно залишалися під владою сеньйорів, особливо якщо це були представники духовництва. Найбільшим здобутком містян стало право особистої свободи. Навіть виникло традиційне право: якщо втікачу-кріпаку (залежному селянинові) вдавалося прожити в місті «рік і день» – він ставав вільним.

4. Як розвивалася торгівля в містах? Що таке гільдії?

Важливою ланкою в житті міста була торгівля. Вищим прошарком торговців були купці, які займалися оптовими, іноземними і транзитними товарами, а більшість становили дрібні крамарі та рознощики.

Найбільш заможними та впливовими були купці з портових міст – Константинополя, Лондона, Марселя, Венеції, Генуї, Любека. Часто верхівку складали іноземці. Об'єднання купців одного міста отримало назву *гільдія*. У великих містах могло бути кілька гільдій, що об'єднували членів за специфікою товарів чи маршрутами торгівлі. Гільдії захищали права на торгівлю своїх представників, забезпечували взаємодопомогу, були військовими та релігійними організаціями. Почали виділятися «торгові дома» – родинні компанії, що мали представників у інших містах.

Для допитливих!

Ознайомтеся на сайті підтримки з уривками з історичних джерел про самоврядування середньовічних міст та виконайте поставлені завдання.

<http://bit.ly/35o1Vo0>

■ Поміркуйте!

Чому купці були найбільш впливовими представниками містян?

▲ Купці. Малюнок XIV ст.

■ **Працюємо разом!**

Розгляньте карту атласу «Економічний розвиток Європи в XIII–XV ст.» та дайте відповіді на запитання: які найбільші міста входили до Ганзи? На території яких сучасних держав вони знаходяться?

Міняйло – людина, яка за певну плату обмінює гроші.

Лихвар – людина, яка позичає гроші під відсотки.

Лихварство – надання грошей у борг за умови сплати відсотків при погашенні боргу.

▲ **Міняйли.** Середньовічний малюнок

Купці різних міст інколи також об'єднувалися. Найбільш відомою та великою спільнотою була *Ганза* – торговельно-політичний союз купців багатьох міст, що існував на території Північної Європи аж до XVI ст. У 1356 р. в м. Любеку відбувся з'їзд, на якому прийняли статутні документи і утворили Ганзу. Здебільшого купці цієї гільдії використовували водні шляхи північних морів.

Зазвичай торгівля в містах відбувалася на ринках. Починаючи з XII ст. виникають щорічні торги, куди з'їжджалися купці з різних міст та країн – ярмарки (з німецької «щорічний ринок»). Купці з різних країн приїжджали з різними монетами, і досить складно було зорієнтуватися, за яким курсом їх обмінити. Тому на ринках працювали люди, які орієнтуватися в грошах з різних країн і місцевостей – *мінйайли*. Вони не лише обмінювали гроші, а також надавали їх у борг під відсотки. Так виникло **лихварство**.

З часом із середовища мінйайл і лихварів вийшли перші власники банків – банкіри (від італійського «банка» – ряд, конторський стіл, де зберігалися гроші). За допомогою банків купці переказували гроші з однієї країни в іншу. Банки також надавали позики під відсотки. Перші з них з'явилися в Ломбардії, що на півночі Італії. Саме звідси походить назва «ломбард».

5. **Що таке середньовічні цехи?**

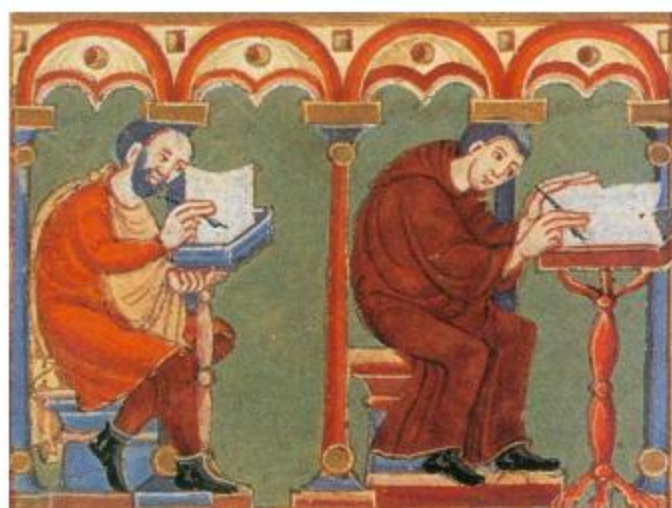
Характерною особливістю середньовічних міст Західної Європи було об'єднання представників однієї професії в межах одного міста в певні со-

■ **Обговоріть у парах!**

Які були переваги та недоліки цехової організації?

Цехи – замкнуті об'єднання ремісників однієї або споріднених професій, сформовані для підтримки їхніх професійних інтересів.

юзи – цехи, гільдії, братства. Цехи виникли через необхідність ремісникам захистити свої інтереси. Основною їх функцією стало утвердження монополії на певний вид ремесла. У більшості міст поза цехом не можна було займатися справою. Окрім того, цехи контролювали виробництво та продаж продукції. При цьому кожен майстер-ремісник мав власні знаряддя праці, сировину та місце роботи (майстерню).

▲ Розгляньте середньовічні зображення. Представників яких професій на них зображено?

Здебільшого заняття певним видом ремесла переходило в спадок. Реміснику допомагали члени його родини, один-два помічники та учні. Але членами цеху були лише майстри. І хоч кожен учень через деякий час міг стати помічником майстра, а згодом – майстром, проте становище учнів було вкрай не вигідним: майстер протягом 2–7 років (а інколи навіть до дванадцяти) міг безкоштовно користуватися їхніми навичками, не дозволяючи перейти на наступний професійний щабель.

Помічники майстра також працювали важко – по 10–14 годин на добу. До того ж цехи регламентували побут та дозвілля, могли навіть чинити суд. Перейти в майстри ставало дедалі складніше: потрібно було не тільки отримати гарну характеристику та представити на суд майстрам виріб належної якості – «шедевр», а й сплатити в цех великий вступний внесок, влаштувати багате частування тощо.

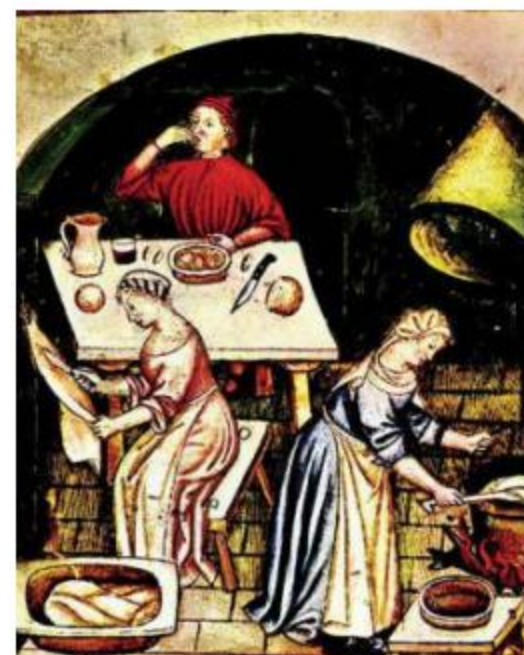
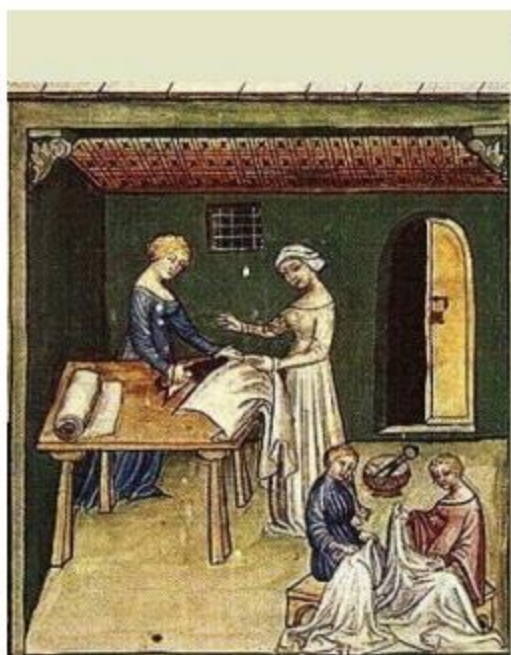
Для захисту своїх прав помічники майстрів об'єднувалися в братства – союзи взаємодопомоги та забезпечення належних умов роботи. Вони

Для допитливих!

Ознайомтеся на сайті підтримки підручника з витягом із «Статуту цеху паризьких ткачів вовни» (XIII ст.) і виконайте поставлені завдання.

<http://bit.ly/33cPABF>

▲ *Заняття жінок. Середньовічні зображення*

■ **Працюємо разом!**

Розгляньте наведені вище зображення. Визначте, якими справами займалися жінки в середньовічному місті?

висували вимоги щодо збільшення оплати праці, зменшення трудових годин. Вдавалися навіть до страйків і бойкотів найбільш ненависних майстрів.

Цех був зацікавлений у продажі продукції, тому контролював не лише якість, а й характеристики виробів. Здійснювався також контроль її кількості, що дозволяло зберігати майстрів, уникаючи конкуренції між ними. Це відбувалося завдяки чітким правилам: скільки помічників і учнів може мати майстер, яку кількість знарядь праці та сировини, заборона працювати вночі та у свята тощо. Із плином часу в межах цехів виникали нові цехи – з особливою спеціалізацією. У великих містах нараховувалося до кількох сотень цехів.

У цілому цех контролював практично все життя – існували цехові військові об'єднання, церкви, організація взаємодопомоги вдовам та сиротам. Окрім того, цехи разом брали участь у весіллях та похоронах, а також періодично збиралися на спільні урочисті застілля.

ПРАКТИЧНА РОБОТА!

Об'єднайтеся у 5 малих груп. Кожна група досліджує одне з середньовічних міст: Париж, Болонью, Лемборк, Краків, Найтсбері (уявне англійське містечко).

Уявіть, що Вам доручили провести рекламну компанію з історичного туризму. Підготуйте рекламну листівку (це може бути і рекламна презентація) про одне з середньовічних міст. При її підготовці використайте додатковий матеріал з мережі Інтернет.

Феодалні міста

<http://bit.ly/2EU9Nm5>

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Де і коли з'явилися перші середньовічні міста? 2. У які групи об'єднувалися купці для захисту своїх інтересів?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Які були передумови та причини виникнення середньовічних міст? 2. Поясніть поняття: «цех», «майстер», «підмайстер», «гільдія», «міська комуна». 3. Як розгорталася боротьба між містами та сеньйорами і якими були її наслідки? 4. Хто такі «мінйали» та «лихварі»? Як і чому виникли перші банки? Де і як у наш час відбувається обмін грошей?	1. Охарактеризуйте організацію цехів у середньовічних містах. З якою метою їх створювали? 2. Уявіть, що вам вдалося відвідати середньовічне місто. Підготуйте усне повідомлення чи презентацію на тему «Один день із життя в середньовічному місті». 3. Порівняйте європейське середньовічне місто з сучасним. Що спільного, а що відмінного?	1. Висловіть думку: чому в Середньовіччі люди прагнули об'єднуватися у спільноти – селянські громади, цехи, гільдії, міські комуни? 2. Як ви вважаєте, чи справедливими були вимоги статутів цехів, які забороняли конкуренцію серед майстрів? Свою думку аргументуйте.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. Яке значення мав комунальний рух в історії середньовічної Європи? 2. Яку роль відіграє місцеве самоврядування в сучасному суспільстві?

§ 12. РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

■ Пригадайте!

1. Коли і чому Костянтин визнав християнство державною релігією?
2. Яку роль відігравало християнство у Франкській та Візантійській імперіях? Чому правителі цих держав підтримували християнську церкву?

1. Як християнство поширювалося в Європі?

Протягом перших трьох століть свого існування християнство практично не поширювалося за межі Римської імперії. З середини IV ст., коли воно було визнано імператором Костянтином як єдина релігія в державі, то отримало значні можливості для

подальшого поширення Європою. Нові торговельні шляхи в землі варварів сприяли не лише обміну товарами, а й проникненню християнської віри. Крім того, нові релігійні погляди переймали полонені, які потім привозили їх додому. Особливе ж значення для поширення християнства мали місіонери – люди, які спеціально мандрували в нехристиянські землі з метою навернути місцеве населення, проповідуючи їм свої погляди на світ і людину.

■ **Працюємо разом!**

Використовуючи карту атласу «Християнська церква в Європі VI–XIII ст.», встановіть, у який період більшість європейських народів прийняли християнство? Поясніть, які причини, на вашу думку, були основними для поширення християнства країнами Європи в II–V ст.

▲ Помешкання ченця-відлюдника в Ірландії. V ст.

▲ Мініатюра «Хрещення Болгарії». XIV ст.

■ **Працюємо в парах!**

Визначте особливості устрою християнської церкви в Середні віки.

Першими християнізувалися прикордонні території Римської імперії – землі, населені абісинцями (ефіюпами), території Кавказу (переважно сучасної Грузії та Вірменії), частково – Персії та Аравії (виникнення ісламу зупинило цей процес).

В Європі першими з варварських племен на зламі IV і V ст. християнство прийняли готи, вандали та бургунди. Остаточно ж закріпилося воно лише після Великого переселення народів, уже у VIII ст. Франки прийняли християнство тільки внаслідок поширення монастирів та шкіл. На території Великобританії перші християни були ще з кінця III ст., проте лише з кінця VI ст. настав успішна хвиля християнізації цих земель (особливо Ірландії, проповідники-ченці з якої потім поширилися Європою). Слов'яни долучилися до християнства з VII ст. Приблизно в той самий час ця релігія поширюється Скандинавією, але північні землі стають християнськими дещо пізніше – в XI ст.

2. **Яким був устрій християнської церкви як організації?**

На початок Середньовіччя християнство стало панівною релігією і Східної, і Західної Римської імперій. Уже на початку V ст. утвердилася чітка церковна організація. Церковними округами керували єпископи. Землі, підпорядковані одному єпископу, називаються **єпархія**. П'ять головних християнських центрів отримали найвищий статус – **патріархії** (у Константинополі, Римі, Александрії, Антіохії та Єрусалимі), у межах яких були об'єднані єпархії як територіально-адміністративні одиниці церкви.

Тобто, єпархія є аналогом області, а патріархія – держави, якщо йдеться про устрій церкви як організації.

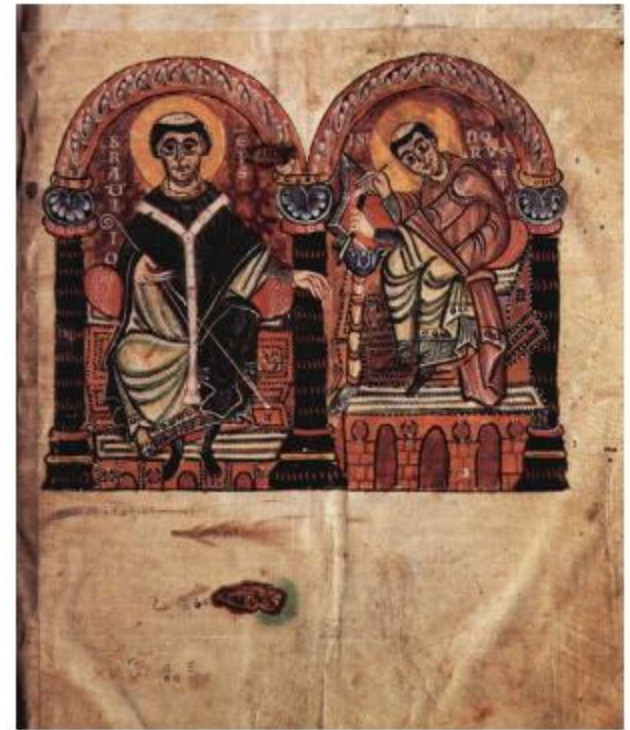
Слово «церква» вживається в двох значеннях: для позначення християнського храму – місця, де відбуваються богослужіння; та для позначення спільноти християн, яка існує як релігійна організація – із своєю ієрархією, функціями та законами.

Внутрішній устрій церкви Візантії відповідав адміністративному поділу імперії, і 381 р. Константинопольська патріархія стала найважливішою. Загалом, у Візантії імператори з середини V ст. отримували титул «імператор-архієрей», тобто були й головою церкви, могли скликати собори (зібрання представників церков для вирішення важливих питань віровчення та устрою) та затверджувати їх рішення.

У державах Західної Європи, які формувалися на теренах Західної Римської імперії, особливий вплив отримали *папи*. **Папами** почали називати з IV ст. єпископів Риму, які мали найвищий авторитет у церкві, їхні рішення в питаннях віри вважалися беззаперечними та обов'язковими. Основою ж впливу пап були значні земельні володіння, які забезпечували їхню політичну та фінансову важливість у суспільстві. Наприкінці VI ст. вони стали фактично незалежними від візантійських патріархів, обґрунтовуючи це тим, що є прямими нащадками діяльності апостола Петра, котрий проповідував у Римі і вважається першим єпископом. Загалом же суперечки між східними та західними очільниками церков та їхні взаємні претензії тривали століттями.

Організаційний устрій християнської церкви в Західній Європі співвідноситься з феодальним устроєм суспільства, тобто існує «**церковна ієрархія**» – три щаблі священнослужителів, які підпорядковуються один одному адміністративно та богослужбово. Головою є папа (або патріарх), нижче на ієрархічних щаблях перебувають архієпископи та кардинали, єпископи, абати (настоятелі монастирів), священники, диякони, монахи. Папу обирають на зборах єпископів та кардиналів.

Священнослужителем людина може стати лише після висвяти єпископами. Це церковне таїнство називається рукопокладанням. Лише висвячена людина може здійснювати християнські таїнства – особливі дії, які підтверджують та підтримують зв'язок людини з Богом.

▲ Зображення єпископа Брауліо Сарагоського та Ісидора Севільського з манускрипту X ст.

Для допитливих!

Про християнські таїнства

<http://bit.ly/3394Zmt>

З папського Диктату (XI ст.)

«Тільки римський єпископ по праву називається вселенським.

Тільки він сам може скидати єпископів і призначати їх...

Один він має право розпоряджатися знаками імператорської гідності.

Тільки папі всі князі цілують ноги...

Один він у світі іменуються папою.

Він може скидати імператорів...

Ніхто не може скасувати його рішення, а він сам скасовує чий завгодно.

Ніхто йому не суддя...»

■ Обговоріть у класі!

Ознайомтеся з уривком з папського Диктату (XI ст.). Дайте відповіді на запитання: 1. Що свідчить, що папа римський мав вищу владу за правителів держав? 2. Чому в Середньовіччі в Європі духовна влада була вищою за світську?

Величезну роль відігравало чернецтво. Воно виникло ще в період античності як спосіб якомога ретельніше дотримуватися приписів християнства шляхом відлюдництва. Згодом монастирі стали великими землевласниками – люди заповідали їм землі в надії на прощення гріхів, з метою відійти від спокус світу тощо.

У Західній Європі монастирі об'єднувалися в *ордени* відповідно до основної соціальної мети свого існування. Це могло бути просвітництво, лікування хворих, допомога бідним і знедоленим, крайнє обмеження фізичних потреб тощо. Особливого значення в політичному житті набув бенедиктинський орден, заснований на початку VI ст. в Італії, який став основною опорою пап по всьому світу.

Для допитливих!

3-D реконструкції середньовічних монастирів.

<http://bit.ly/35ZF2rJ>

▲ Сім таїнств, зображених Р. ван дер Вейденом. XV ст.

▲ Абатство Тевісток бенедиктинців, Девон, Англія. Західна брама. Абатство – у західному християнстві монастир, в якому мешкає не менше 12 ченців під головуванням абата (у черниць у жіночому монастирі – абатиси).

3. Чому духовенство в Середньовіччі було дуже особливим станом?

«Ті, що моляться», мали величезний вплив на суспільство, володіли чималими землями, формували науку та мистецтво. Духовенство опікувалося моральним станом людей, мало суттєві політичні посади. Така ситуація склалася внаслідок кількох чинників: Європа була роздробленою, і християнство виступало чи не єдиною силою, що могла об'єднати та підтримати людей будь-яких верст і станів.

Практично всі люди були віруючими християнами: визнавали Бога як Трійцю (Отця, Сина та Святого Духа) – Творця та Спасителя світу, надавали велике значення богослужінням та церковним таїнствам. У період Раннього Середньовіччя духовенство в проповідях, спілкуванні, буднях та святах всіляко підкреслювало, що людина є гріховною, і лише долучившись до церкви, зможе отримати спасіння, а її душа потрапить до раю. Таким чином, саме духовенство ставало єдиним провідником людини до Бога. і тому користувалося практично беззастережним авторитетом.

Становище духовенства переважно підтримувалося й імператорами та королями. Їм було зручно, що практично всі люди вірили в те, що нічого у світі не відбувається без Божої волі, а за страждання на землі обов'язково буде віддяка на небесах. Таким чином підтверджувався поділ на стани, право на владу, розподіл багатств. Папа висвячував імператорів та королів, тобто підтверджував, що влада цих правителів походить від Бога.

Вище духовенство було зацікавлене в економічному процвітанні своїх земель і правителя, адже тоді й церква отримувала більші прибутки, тому всіляко сприяло цьому. Ці люди були дуже освіченими представниками свого часу, володіли кількома мовами, спілкувалися з різними людьми, тож часто були порадиниками та консультантами феодалів. З іншого боку, через те, що економічні важелі впливу на місцях залишалися у феодалів, вони часто призначали єпископів на основі особистих інтересів, а подеколи навіть пап обирали за політичними мотивами. Єпископи давали клятву васалів своїм сюзеренам.

Люди знаходили в церкві розраду та підтримку. Саме церква опікувалася хворими та сиротами, давала поради у складних життєвих ситуаціях.

■ Працюємо в парі!

Розгляньте ілюстрації, на яких зображено уявлення людей Середньовіччя про творення світу. Які висновки з них можна зробити?

▲ Іконографічне зображення Бога як архітектора за створенням світу. З британського рукопису поч. XIII ст.

▲ Мозаїка «Створення світу». XII ст.

▲ На мініатюрі з «Історії абатів Сент-Олбанського монастиря» XIV ст. зображено абата Річарда Уоллінгфордського, який винайшов астрономічний годинник

До того ж священство було єдиним суспільним станом, стати членом якого могла будь-яка людина. Часто в монастир ішли молодші діти, які не могли сподіватися на спадок або придане. Також ченці отримували свободу від феодала (але натомість мали виконувати статут ордену чи монастиря й коритися настоятелю). У Середньовіччі монастир був тим місцем, де можна було здобувати освіту та займатися наукою.

Людина йшла в монастир, щоб присвятити себе Богові, молитися і служити Йому. Проте ченці мали також інші обов'язки: працювати в монастирському господарстві, забезпечувати братію їжею та одягом. Крім того, при монастирях часто відкривали лікарні, школи і бібліотеки, в яких служили ченці. Тому монастирі перетворилися на центри науки і культури.

4. Якими були норми життя, що проповідувала християнська церква?

Духовенство всіляко підкреслювало необхідність слідувати нормам поведінки, які дозволяли людині бути «добрим християнином». Ці норми, прописані в Біблії, були детально витлумачені християнськими мислителями Раннього Середньовіччя. Саме на їх основі створювалось сучасне європейське суспільство. Основними з них можна назвати відмову від кровної помсти, звеличення допомоги ближньому, покірність владі від Бога, обмеження потреб у повсякденному житті заради задоволень блаженства душі в раю, суворе засудження гріховних вчинків. Основною ж заповіддю стала любов до ближнього. Центральними чеснотами християнство називає любов, віру та надію.

■ Працюємо разом!

Прочитайте цитати з Біблії. Як ви думаєте, чому смисл цих висловів називають «золотим правилом моралі»? Запишіть свій варіант цього правила.

«Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки».

Мт 7:12

«І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви».

Лук 6:31

На противагу чеснотам, християнство визначає й основні пороки: гордість, заздрість, злість, відчай, лінощі, жадібність, ненажерливість, похоть, хтивість. Людина, яка піддається порокам, неодмінно буде покарана. Навіть якщо не одразу, за життя, то не уникне кари після смерті, адже душа, за християнською вірою, є безсмертною. Саме після смерті обов'язково будуть

■ **Працюємо в парі!**

Розгляньте вітражне зображення Віри, Надії та Любові з церкви Св. Іоанна XIV–XV ст. в Уельсі. Визначте, яка жіноча постать символізує яку чесноту. Чому ви так вважаєте?

◀ Вітражне зображення Віри, Надії та Любові з церкви Св. Іоанна XIV–XV ст. в Уельсі

враховані всі добрі та злі вчинки, які людина здійснила протягом життя, і душа її перейде до вічних страждань у пеклі або вічного блаженства в раю. Прийнятий в Середні віки перелік смертних гріхів був уточнений та описаний папою римським Григорієм I Великим.

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Назвіть сім «смертних гріхів» середньовічної людини. 2. Як називається релігійна організація християн? 3. Хто є головою церкви у Західній Європі?

■ **Обговоріть у класі!**

Прочитайте уривок із «Тлумачення на Книгу Іова, або Моральні тлумачення», в якому папа Григорій I описує, який гріх вважає головним. Чи погоджуєтесь ви з його думкою? Чому? «Гордощі – це корінь всілякого зла, про яке йдеться, як свідчить Священне Писання. Гордість – це початок всіх гріхів. А сім головних пороків, як її перші нащадки, походять, безсумнівно, з цього отруєного кореня».

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Поясніть значення слів «церква» та «єпархія». Які є щаблі в церковній ієрархії? 2. Чому папа римський мав великий політичний вплив навіть на правителів держав? 3. Як співвідносяться добродієвності та гріхи? Що в християнстві є вищим проявом добродієвності, а що – найгіршим гріхом?	1. Покажіть на карті атласу територію поширення християнства до XI ст. 2. Назвіть основні причини злету ролі духовенства в Середньовіччі. 3. Як співвідносяться церковна ієрархія та система васалітету? Чому вони були взаємовигідними для представників феодалізму та духовенства?	1. Доведіть чи спростуйте твердження, що церква була головним охоронцем віри і моральності в Середні віки. 2. Обґрунтуйте, чому священники користувалися величезним авторитетом у Середньовіччі. 3. Як ви вважаєте, чи актуальним на сьогодні є перелік семи смертних гріхів? Чому?

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

1. Проаналізуйте роль християнської церкви в середньовічному і сучасному суспільствах. Які християнські цінності є актуальними в наш час?
 2. Проведіть невеличке дослідження. Встановіть, які середньовічні храми та монастирі існують на території вашої територіальної громади (чи області). Дізнайтеся про історію одного з таких храмів чи монастирів. Яку роль він відіграє зараз? Підготуйте коротке повідомлення/презентацію.

ОЦІНИ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ!

Тематичний контроль
«Середньовічний світ Західної Європи»

<http://bit.ly/2SogG7f>

Розділ 3

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВИ В X–XV ст.

§13. СКАНДИНАВІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

■ Працюємо разом!

За допомогою тексту та ілюстрацій встановіть, якими були природно-географічні умови життя народів Північної Європи. Як вони, на вашу думку, вплинули на повсякдення та основні заняття населення?

▲ Вигляд Скандинавії з космосу в літній та зимовий періоди

▲ Фото фіордів Скандинавії

1. Хто такі вікінги?

Сьогоднішня наша мандрівка розпочнеться зі Скандинавії. Цей регіон у Північній Європі включає Скандинавський півострів і прилеглі до нього острови, а також півострів Ютландію. Традиційно скандинавськими дослідники називають три сучасні країни – Данію, Норвегію та Швецію.

Природні умови на цих землях не сприяли розвитку землеробства: холодний клімат, довгі зими, малородючі ґрунти, скелясті гори й ліси. Навіть у найсприятливіші роки врожаю часто не вистачало, щоб ситно прожити зиму.

Скандинавський півострів омивається водами багатьох морів. Лінія північно-західного узбережжя порізана величезною кількістю заток – *фіордів*. Вони глибоко вриваються в суходіл та мають круті береги. Море не лише годувало скандинавів своїми дарами, а й відкривало шлях в інші краї.

Народи, які населяли Скандинавський півострів з VIII по XIV ст., говорили давньоскандинавською мовою. Наприкінці VIII ст. вони почали експансію в усіх напрямках, їхні поселення з'явилися практично по всій Європі.

Причин експансії скандинавів було декілька. Традиційні мисливство, рибальство і скотарство не могли повною мірою задовольнити потреби населення. Придатні для господарства землі на узбережжі вже були густо заселені. Водночас активно розвивалося кораблебудування, де традиційно вправним у морській справі скандинавам не було

рівних. Усе це спонукало вільних, але безземельних людей шукати нові території для господарювання і торгівлі, здійснювати торговельні подорожі, відкриття нових земель для заселення, грабіжницькі набіги, військові походи, займатися піратством.

Скандинавських торговців та мореплавців VIII–XI ст., незалежно від їх родоплемінної належності, називають **вікінгами**. На Русі ці люди були відомі як *варяги*, а в Західній Європі – як *нормани*. Походи вікінгів вважаються останнім етапом у Великому переселенні народів.

2. Яким було суспільне життя скандинавів?

Тривалий час держави у вікінгів не було. Об'єднання розрізнених родів під владою короля у Скандинавії відбулося порівняно пізно, у другій половині X ст. У Норвегії об'єднання відбулося під владою Харольда Прекрасноволого, у Данії – Харольда Синьозубого. У Швеції процес об'єднання розтягнувся в часі й завершився у XII ст.

Король не значно відрізнявся від своїх підданих – він мав стільки землі, скільки міг обробити сам разом із родичами та слугами. Інших прибутків у нього не було, адже скандинави були вільними людьми й данину не платили. Загалом кожній людині дозволялося мати стільки земель, скільки вона могла обробити самостійно, та стільки луків (або лісів), скільки могла проїхати до опівдня в день зимового сонцестояння. Земля передавалася у спадок, ставала основою родини – *одалем*. Цим словом позначали і дім, і власні землі, і батьківщину.

Вікінги жили чималими родинами у великих житлах. Ця будівля була неподільною, як і землі біля неї. Головою родини був чоловік, який успадкував одаль, господарював в ньому, дбав про родину і про прислугу, вершив суд та вирішував всі поточні справи.

Вікінги були нерозривно пов'язані зі своєю дімкою, адже, за їх уявленнями, за ме-

■ Працюємо в парі!

На основі тексту, ілюстрацій та документу визначте особливості суспільного життя скандинавів.

▲ Реконструкція данського житла часів вікінгів

▲ Реконструкція повсякденного вбрання скандинавів

■ Працюємо в парі!

Використовуючи QR-код, ознайомтеся з повсякденним життям скандинавів та виконайте поставлені завдання.

<http://bit.ly/34c0ozv>

жами одаля лежав ворожий світ. Вважалося, що на батьківщині людей захищали родинні духи-покровителі одаля.

Найстрашнішим злочином у вікінгів вважалася зрада. За це людину позбавляли майна та виганяли з громади. Вигнанець втрачав всі права, і його будь-хто міг безкарно вбити.

3. Як відбувалися завойовницькі походи вікінгів?

Перші відомості про завойовницькі походи вікінгів належать до кінця VIII ст. В 793 р. на північно-західному узбережжі Англії загін вікінгів напав на монастир, пограбував і спалив його. Саме з цієї події прийнято починати відлік так званої «епохи вікінгів», періоду жорстоких набігів та кривавих завоювань. У середньовічних хроніках вікінгів називали «вовками між овець».

▲ Реконструкція бою вікінгів у Данії

▲ Напад вікінгів. Ілюстрація у журналі видавництва «Osrey»

■ Працюємо в парі!

Прочитайте уривок із літопису абатства Св. Петра Шартрського про набіги норманів на Франкське королівство. Які почуття він у вас викликає? Що могло бути причинами таких жорстоких набігів?

«Але, свого часу припливши з-за моря на кораблях з пташиними дзьобами, язичницький народ майже всю місцевість жорстоко голим мечем спустошив, святі місця розорив й усепоглинальному полум'ю віддав; міста захопивши, зрівняли із землею, християн же або залізом знищив, або захоплених у полон продав у довічне рабство. До того дійшло шаленство цих язичників, що

на веслах піднялися вони річкою Сеною, підійшовши до міста Шартр, усю округу пройшовши, розорили та знелюднили.»

Вікінги були вправними суднобудівниками, тож свої подорожі здійснювали на кораблях. Військові кораблі називалися *драккари* – «драконячі кораблі». Саме вони забезпечували успішність грабіжницьких набігів. Ці кораблі були швидкими і легкими, могли проходити мілину й причалювати практично до будь-якого берега. Їх довжина була в середньому 16 м, ширина – трохи більше 2,5 м.

Особливістю кораблів вікінгів був пишно прикрашений загнутий ніс. Голова дракона на ньому була символом войовничих намірів команди. Коли драккари йшли з торговельною метою, то загрозливу голову з носа корабля знімали, щоб не гнівити духів та не лякати місцеве населення. Крім драккарів у вікінгів були також великі торговельні судна – *кнорри*.

Вправність та майстерність у судноплаванні дозволяли вікінгам долати будь-які відстані: вони відкрили Гренландію, а згодом дісталися й узбережжя Північної Америки; по річках дісталися Чорного моря (відомий на весь світ торговельний шлях «із варяг у греки»), а потім і далі на схід – аж до Арабського халіфату.

Набіги вікінгів були швидкими, непередбачуваними, часто – дуже жорстокими. Їх флотилії з десятків драккарів нападали на селища та міста і грабували їх. Все, що не могли забрати з собою, вікінги спалювали. Діяли нападники дуже швидко, тому часто допомога до жертв не встигала підійти.

Ослаблені феодальними міжусобицями країни материкової Європи не могли успішно протистояти нападам вікінгів. У IX–X ст. поширеною стала молитва про порятунок від найбільших лих: «Господи, врятуй нас від чуми, диявола та шаленства норманів!». Населення країн, що зазнавали частих нападів вікінгів, змушені були відкуповуватися від них величезними контрибуціями.

▲ Зображення драккара на манускрипті X ст.

▲ Фото драккара з музею кораблів вікінгів в Осло

▲ Модель човна вікінгів

■ Обговоріть у парах!

Чому напади норманів були страшнішими за місцеві війни між феодалами. Що спільного між чумою та норманами для людей доби Середньовіччя?

4. Якими були завоювання вікінгів?

■ Працюємо в парах!

За допомогою карти та тексту встановіть, які території було завойовано норманами в IX–X ст.?

Якщо поглянути на карту, то можна побачити, що вікінги вчиняли набіги на території багатьох країн. Згодом від розбійницьких набігів вони стали переходити до захоплення земель для поселення.

З середини IX ст. вони успішно здійснювали набіги на територію Франції, адже після смерті Карла Великого його володіння були ослабленими міжусобними війнами. У 845, 857 та 865 роках вікінги грабували Париж. Проте вже 885–886 року після тривалої облоги вони повернулися ні з чим. Не зважаючи на цю невдачу, на початку X ст. французький

король змушений був віддати на умовах васальної залежності скандинавам землі на півночі Франції. Так на початку X ст. утворилося герцогство Нормандія. Скандинави швидко змішалися з тамтешніми мешканцями, перейняли їхню мову, звичаї та навернулися в християнство. Таким чином французам вдалося зупинити грабіжницькі набіги вікінгів на свою територію.

Найбільше від нападів вікінгів постраждали Британські острови. Лише вессекському королю Альфреду Великому (871–900 рр.) вдавалося успішно стримувати їх напади. Для цього він будував фортеці, створив морський флот. Король Альфред уклав з вікінгами договір. Згідно нього північно-східна частина Англії відходила в управління вікінгів, а південно-західна - залишалася під владою Альфреда Великого.

Втім, наприкінці X ст., після смерті короля Альфреда, напади вікінгів на Британські острови відновилися. До 1016 р. армія короля Данії підкорила територію всієї Англії. Протягом 1016–1035 рр. існувало об'єднане англо-данське королівство під головуванням Кнуда Великого. Лише після смерті Кнуда Великого вессекські правителі повернули собі владу.

Одночасно з кінця VIII ст. відбувалася колонізація вікінгами Ірландії, а з початку X ст. – Ісландії. Наприкінці X ст. вікінги заснували свої поселення в Гренландії, а на початку XI ст. – навіть у Північній Америці (територія сучасної Канади).

У той час, як норвезькі та данські вікінги переважно здійснювали свої походи на захід, то шведські – на схід. У VIII ст. Балтійським морем і далі Західною Двіною вони діставалися і до слов'янських земель. Однак ці походи мали переважно мирний торговельний характер. Це було обумовлено тим, що повільні, широкі рівнинні річки не дозволяли здійснювати набіги зненацька, та й повернутися з награбованим виявлялося справою складною та довгою. Тому вікінги намагалися контролювати торгові шляхи. Одним із них був шлях «із варяг у греки» – Дніпром до Чорного моря в землі Арабського халіфату та Візантії. Також вікінги доходили до верхів'їв Волги, а її течією діставалися Каспійського моря.

Вікінги також відіграли важливу роль у становленні давньоруської держави. Одна з найбільш поширених теорій, заснованих на «Повісті временних літ», стверджує, що слов'яни запросили варяга Рюрика княжити в Новгороді. Згодом владу захопив, скоріш за все, його родич, – Олег, який був регентом при малолітньому Ігорі. Детальніше про історію становлення давньоруської держави ви дізнаєтеся з курсу історії України.

Набіги вікінгів припинилися лише в середині XI ст. Основними причинами цього сучасні вчені вважають зміцнення феодального суспільства, прийняття скандинавами християнства, асиміляцію вікінгів з місцевим населенням та перехід до осілого способу життя.

Для допитливих!

Вірування та писемність скандинавів

<http://bit.ly/37zVJLU>

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

Знаю: 1. Коли розпочалася та коли закінчилася епоха вікінгів? 2. Які території були завойовані скандинавами?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Поясніть значення слова «вікінг». 2. Які причини спонукали вікінгів до завойовницьких походів? 3. Чому в Західній Європі норманів більше знали як жорстоких воїнів та завойовників, а на Русі та у Візантії вікінги більше виступали в ролі купців?	1. Позначте на контурній карті напрямки походів вікінгів. Яку особливість ви помітили? 2. Визначте наслідки грабіжницьких набігів вікінгів в Європі. 3. Охарактеризуйте суспільне життя скандинавів.	1. Чи можна вважати, що вікінги були варварськими народами? Чому ви так вважаєте? 2. Чи згодні ви з думкою, що вікінги були не тільки найкращими мореплавцями тодішньої Європи, а й успішними торговцями? Свою думку аргументуйте.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ:

Які ви знаєте книги, фільми, мистецькі твори, присвячені вікінгам та їхнім походам? Що ви з них дізналися про життя вікінгів?

§ 14. ХРЕСТОВІ ПОХОДИ ТА ДУХОВНО-РИЦАРСЬКІ ОРДЕНИ**■ Пригадайте!**

Яким було становище Візантії наприкінці XI ст.?

■ Працюємо разом!

Чому Єрусалим вважався важливим містом для християнського світу.

1. Чому розпочалися хрестові походи?

З поширенням християнства серед європейських народів почалися паломництва (прощі) віруючих людей до святих місць, де жив і проповідував Ісус Христос – Єрусалиму, де знаходиться Гроб Господній, та річки Йордан, де Він хрестився.

Для допитливих! Людей, що здійснюють паломництва, називають паломниками (від «пальма», «пальмова гілка», адже саме пальмовими гілками зустрічали Ісуса Христа віруючі Єрусалиму) або прочанами (від слова прощення).

Для допитливих! Храм Гробу Господнього в Єрусалимі – найважливіша святиня християнського світу. Вважається, що на тому пагорбі, де його збудовано, був у гробниці похований Ісус Христос і з неї воскрес через три дні.

Наприкінці XI ст. Візантія зазнала нищівного удару від *сельджуків* – одного з тюркських племен із Центральної Азії, які в X ст. прийняли іслам.

Вони були дуже успішними воїнами і швидко завоювали територію Малої Азії та Палестини. На відміну від арабів, які толерантно ставилися до християн, сельджуки руйнували церкви і монастирі, нападали на прочан. Окрім прямої загрози паломникам, сельджуки значно ускладнили європейцям торгівлю з територіями Малої та Середньої Азії.

Розповіді паломників про знущання сельджуків над християнами викликали обурення в Європі. Багато людей переймалося думкою про те, що необхідно допомогти одновірцям, звільнити Гроб Господній (і всю Палестину як Святу Землю) від «невірних». У цей самий час імператор Візантії Олексій I Комнін звертається по допомогу до папи Урбана II.

В 1095 р. у французькому м. Клермонті відбувся великий християнський собор – збори кардиналів, єпископів, простих священників і ченців. Під час собору папа Урбан II закликав християн іти військовим походом проти мусульман («невірних») та звільнити Святу Землю. Усім учасникам походу він пообіцяв прощення всіх гріхів. Ті, хто долучався до походу, приносили обітницю боротися проти «невірних» та нашивали на свій одяг хрести з червоних стрічок. Через це й виникла назва – «хрестоносці», а їх походи відповідно назвали «хрестовими».

▲ Мініатюра Себастьяна Мамброта, на якій зображено папу Урбана II під час промови в Клермонті, XV ст.

Хрестові походи – військові походи XI–XIII ст. з метою звільнити Святу Землю (Палестину), і насамперед – Єрусалим, від мусульман.

Використовуючи QR-код, прочитайте уривок з промови папи Урбана II на Клермонському соборі (XI ст.) з «Єрусалимської історії» монаха Роберта Рейнського. Які почуття вона викликає? Чому? Які основні причини для походу можна визначити за цим уривком?

<http://bit.ly/2pOzxfW>

2. Хто і чому брав участь в Хрестових походах?

У хрестових походах брали участь представники різних верств населення: феодалы, дрібні рицарі, купецтво, ремісники, селяни. Тож, крім прагнення звільнити Гроб Господній від мусульман та одержати відпущення всіх гріхів, багато учасників переслідували цілком земні цілі.

Великі феодалы (королі, герцоги, графи) намагалися розширити свої володіння і знайти нових підданих. Дрібні рицарі розглядали походи як швидкий

▲ Хрестоносці в бою, сучасна історична реконструкція

спосіб здобути багатства та захопити нові землеволодіння. Купецтво, що зазнало збитків після завоювання Малої Азії та Палестини сельджуками, розраховувало відновити торговельні зв'язки зі східним узбережжям Середземного моря та з Близьким Сходом. Тому багато італійських міст, особливо Генуя та Венеція, надавали рицарям значні привілеї, сподіваючись з їхньою допомогою захопити торговельні шляхи на східному узбережжі Середземного моря.

Селяни завдяки участі в походах сподівалися отримати свободу та знайти нові землі для поселення. Крім того, учасники хрестових походів звільнялися від виплати боргів під час свого походу, їх майно не можна було захоплювати. Бідний люд надіявся втекти від злиднів і знайти за морем багатство й щастя, адже за словами папи Урбана II там «...земля та тече молоком і медом».

Втім, найбільш зацікавленою в хрестових походах була католицька церква, яка прагнула поширити свій вплив на Сході та збільшити свої доходи. Духовенство також вбачало в них спосіб зміцнити свій авторитет, а також можливість впливати на державні справи країн Європи.

3. Як відбувався Перший хрестовий похід (1096–1099 рр.)?

■ Працюємо в парі!

Визначте особливості Першого хрестового походу.

Однак, не слід думати, що всі хрестоносці мріяли лише про наживу. Цілком земні плани поєднувалися в учасників Хрестових походів з глибокою вірою у святість своєї справи – звільнення Гробу Господнього від «іновірців» – мусульман. Особливий відгук у душах селян викликали оповіді паломника Петра Пустельника, який повернувся з Єрусалима. Він розказував про жахіття, які творяться над християнами, і закликав допомогти їм. Це призвело до того, що навесні 1096 р. величезна кількість погано озброєних французьких та німецьких селян на чолі з Петром Пустельником вирушила звільняти Святу Землю.

До учасників походу приєднувалися городяни та дрібні рицарі. Участь у цьому поході брали й різні шукачі пригод, авантюристи, а часом і злодії. Тож цей похід супроводжувався безладом, грабунками місцевого насе-

▲ Петро Пустельник вказує шлях до Єрусалима. Мініатюра XIII ст.

лення. Лише незначна частина учасників змогла дістатися Константинополя. Візантійський імператор поспішив переправити їх через Боспор до Малої Азії. Під Нікеею погано озброєні та неорганізовані загони учасників цього походу були вщент розгромлені сельджуками.